

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
«MAKTABGACHA TA'LIM METODIKASI»
KAFEDRASI

P E D A G O G I K
P S I X O L O G I Y A

(ma'ruzalar matni)

TERMIZ - 2018

ANNOTATSIYA

Mazkur Ma`ruzalar matni 5111800-Maktabgacha ta'lim bakalavr yo`nalishi talabalariga «Pedagogik psixologiya» psixologiya ilmining muhim tarmog`i sifatida inson psixik jarayonlarining ontogenezida psixologik xususiyatlarini va odam shaxsini ta'lim-tarbiya sharoitida psixik taraqqiyotning har bir davriga xos xususiyatlarini o`rganuvchi sohadir.

Pedagogik psixologiya ta'lim va taraqqiyotning o`zaro bog`liqligi ta'limning tuzilishi, tarbiya psixologiyasining ta'lim-tarbiya jarayonida o`quvchi shaxsini inson sifatida shakllantirish kabi muhim muammolarni tadqiq etadi.

Tuzuvchi: **katta o`qituvvchi. F.M.Yo`ldosheva**

Taqrizchi: **p.f.n M. Bozorova**

Ushbu “Ma`ruzalar matni ” Maktabgacha ta`lim kafedrasining 2018 yil 26– avgustidagi №1-sonli yig`ilishida muhokama qilingan va fakultet Ilmiy kengashida ko`rib chiqishga tavsiya etilgan.

Fanning ushbu ma`ruzalar matni TerDU Pedagogika fakulteti ilmiy metodik Kengash tomonidan 2018 yil 27 - avgustidagi 1- son yig`ilishida ko`rib chiqilgan, tasdiqlangan va Termiz davlat universiteti Ilmiy – metodik kengashiga tavsiya etilgan.

Kirish

«Bugun qilayotgan yaxshi ishlarimiz yosh avlod barkamolligi uchun xizmat qilishi shubhasiz. Bugun qanday ko`chat eksak, ertaga shunday meva olamiz. Yosh avlodni El-yurtga, Vatanga sadoqatli, iymon-e'tiqodli, mar dva jasur, yuqori malakali, ma'naviyati yuksak insonlar qilib tarbiyalashda ta'lim o`choqlarining alohida o`rni bor»-deb ta'kidlaydi I.A.Karimov.

O`zbekiston Respublikasi o`z mustaqilligini jahon miqyosida yil sayin barqarorlashtirib borara ekan, uning istiqboli bugungi avlodning bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo`lib etishishiga bog`liqdir.

Pedagogik psixologiya-ta'lim va taraqqiyotning o`zaro bog`liqligi, ta'limning tuzilishi, o`quvchilarning o`qish va bilish faoliyatini shakllantirish hamda tarbiya psixologiyasining ta'lim-tarbiya jarayonida o`quvchi shaxsini barkamol inson sifatida shakllantirish kabi muhim muammolarni tadqiq etadi. Bunda, o`quv-tarbiya jarayonlarining o`ziga xos xususiyatlari, zamonaviy ta'lim-tarbiya nazariyasining vazifalari, uning etnopsixologik xususiyatlari hamda ular tomonidan yoritilgan shaxs taraqqiyotini boshqarish imkoniyatlari o`rganiladi.

Uning muhim vazifalari-talablarda psixologik-pedagogik vaziyatlarni samarali rejalashtira olishga, aqliy va shaxsiy taraqqiyot bilimlarini unumli egallashga, turli yosh davrlarida psixik taraqqiyot qonunlarini to`g`ri anglab, psixrtashxis tadqiqotlar olib borishga, o`quvchilarga individual yondasha bilishga, bola psixikasi taraqqiyotida turli noxush holatlarning oldini ola bilishga, ota-onalar o`z hamkasblari va bolalar bilan madaniyatli muomalada bo`lishga, psixologik nazokatni to`g`ri shakllantirish kabi muammolarini ijobiy hal etishga qaratilgan.

Ta'limdagi yangilanish, asosan «Davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqishnigina amalga oshirmay, balki ta'lim jarayoni orqali o`quvchini o`z kelajagini yorqin tasavvur qila oladigan, bu borada o`z taqdiri va o`z shaxsiga ongli munosabatda bo`lib, turli faoliyatlarda o`z-o`zini rivojlantira oladigan erkin, faol va mustaqil shaxsni shakllantirishni ko`zda tutadi».

Ushbu ma'ruzalar matnida o`rta va oliy maktab ta'limiga qo`yiladigan talablar, ta'lim jarayonida shaxsning shakllanishi, ta'lim jarayonini tashkil etish, ta'lim jarayonini boshqarish, pedagogik-psixologik bilimlarni o`zlashtirishning eng oqilona yo`llarini izlash, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish, o`qitish va bilim olishning yangi metodlarini ishlab chiqish, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi ta'lim muammosini tadqiq qilish, kasb tanlashga yo`naltirish va boshqa masallalar yoritib berilgan.

Pedagogik psixologiya fanining predmeti, vazifalari va ahamiyati

Reja:

1. Pedagogik psixologiya haqida tushuncha
2. Pedagogik psixologiyaning vazifalari va ahamiyati
3. Pedagogik psixologiyaning vujudga kelishi, rivojlanishi tarixi.
4. Pedagogik psixologiya printsiplari
5. Psixologik tadqiqotlarning asosiy bosqichlari
6. Pedagogik psixologiyaning ilmiy tadqiqot metodlari

Tayanch soʻz va iboralar

Pedagogik psixologiya, oʻqish, oʻqitish, tarbiya, kasb tanlash, tarbiyaning metodologik masalalari, shaxs kamoloti, tarbiya samaradorligi Printsiplar, psixika, tipologik xususiyatlar, ruhiy holatlar, miyaning reflektor faoliyati, shaxslararo munosabat, shaxsning shakllanishi, metodlar, kuzatish, suhbat, anketa, test, sotsiometriya, eksperiment, tabiiy, laboratoriya.

Pedagogik psixologiya – psixologiya ilmining tarmogʻi sifatida, taʼlim va tarbiyaning shaxsga samarali taʼsir etuvchi omillari, qonuniyatlari va mexanizmlarini oʻrganuvchi fandır.

Taʼlim-tarbiya muassasalaridagi faoliyat va hatti-harakatlarining psixologik qonuniyatlarini oʻrganuvchi pedagogik psixologiya ikki fanni, yaʼni psixologiya va pedagogika fanlarining tutashgan joyidan oʻrin egallagandır. Pedagogik psixologiyaning predmeti oʻquv muassasalarida bilim, koʻnikma va malakalarni egallash qonuniyatlarini, bu jarayonlarda sodir boʻladigan individual tafovutlarni, oʻquvchilarda faol, mustaqil va ijodiy tafakkurni tarkib toptirish qonuniyatlarini tadqiq etishdir. SHuningdek, pedagogik psixologiya - taʼlim-tarbiyaning taʼsiri okibatida oʻquvchilar psixikasida sodir boʻladigan oʻzgarishlarni, oʻquv materiallarining oʻquvchilarning yosh davrlariga mos kelishini, turli taʼlim metodlarining psixologik jihatdan samaradorligini, darsliklarining tartibiga nisbatan boʻlgan psixologik talablar kabi muammolarni ham oʻrganadi.

Pedagogik psixologiya oʻqitish va tarbiyaning psixologik asoslari haqidagi fandır. Buning maʼnosi shuki, pedagogik psixologiya oʻquvchilar tomonidan bilim, iqtidor va malakalarni oʻzlashtirishning psixologik qonuniyatlarini va shuningdek, oʻquv-tarbiya jarayonida oʻquvchilar shaxsining tarkib topishini oʻrganadigan fandır.

Pedagogik psixologiyaning vazifasiga, shuningdek, oʻquvchilar va oʻqituvchilar, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning oʻzaro munosabati, oʻqituvchi shaxsiga nisbatan qoʻyiladigan talablarni oʻrganish, oʻqituvchilik qobiliyatining mazmunini va uning tarkib topishini ochib berish va boshqa masalalarni ham oʻrganish kiradi. Pedagogik psixologiya taʼlim muassasalarida oʻqitish jarayonida oʻquvchilar tomonidan bilim va malakalarni egallashning qonuniyatlarini va tarbiya jarayonida bola shaxsining tarkib

topishini o'rganadi.

O'qitish va tarbiyalashning psixologik qonuniyatlarini o'rganish pedagogik psixologiyaning predmetini tashkil qiladi. Bu fan o'quvchilar va tarbiyalanuvchilar tafakkurining shakllanishini tekshiradi; o'zlashtirish jarayonining idora qilish, aqliy faoliyat usullari va malakalarining tarkib topish muammolarini o'rganadi, o'qitish jarayonining, o'quvchi va o'qituvchi, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi munosabatlarning, ta'lim oluvchilar jamoasidagi o'zaro munosabatlarning muvaffaqiyatli bo'lishiga ta'sir qiladigan psixologik omillarni aniqlaydi; o'quvchilarning individual-psixologik tafovutini, bolalar bilan olib boriladigan o'quv-tarbiya ishlarining psixologik xususiyatlarini o'rganadi.

Pedagogik psixologiyaning predmeti ta'lim tarbiyaning psixologik qonuniyatlarini o'rganadi. Pedagogik psixologiya ta'lim jarayonini boshqarishning psixologik masalalarini o'rganadi. Bilish jarayonlarining rivojlanishini tekshiradi. Aqliy taraqqiyotning ishonchli mezonlarini izlaydi. Tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar orasidagi o'zaro masalalarni o'rganadi. Bundan tashkari pedagogik psixologiya bolalarga individual yondashuv masalalarini ham o'rganadi.

Pedagogik psixologiya boshqa psixologiya fanlari qatori talabalari ilmiy-nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, mutaxassis sifatida shakllanishiga o'zining munosib hissasini qo'shadi. Pedagogik psixologiyaning oldida turgan asosiy maqsad, talablarni o'rta va oliy maktab ta'limiga hozirgi zamon psixologlarining yondoshishlari bilan, shuningdek turli yoshdagi insonlarda o'qish jarayonida shaxsni shakllanish xususiyatlari bilan tanishtirishdan iboratdir.

Pedagogik psixologiya bilimlarni o'zlashtirishning eng oqilona yo'llarini izlash, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish, o'qitish va bilim olishning yangi metodlarini ishlab chiqish, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi ta'lim muammosini tadqiq qilish masalalarini o'z predmetiga qamrab oladi, ya'ni o'qish, o'qitish, tarbiya va kasb tanlash pedagogik psixologiyaning predmeti hisoblanadi.

Pedagogik psixologiyaning ta'limni yangi mazmunda joriy qilish yuzasidan so'nggi yillarda qo'lga kiritgan yutuqlari buning yaqqol dalili bo'la oladi. Ma'lumki keyingi o'n yil mobaynida mamlakatimizdagi barcha ta'lim tizimlarida ta'lim ishlarining mazmuni tubdan o'zgardi. Ta'limning eksperimental ravishda tekshirilgan yangi usullari (masalan, muammoli interfaol ta'lim metodlari) keng joriy qilinmoqda.

Pedagogik psixologiya-psixologiya ilmining tarmog'i sifatida, ta'lim va tarbiyaning shaxsga samarali ta'sir etuvchi omillari, qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganuvchi fandır. Bolalar va yoshlarning maktabdagi hamda ta'lim-tarbiya muassasalaridagi faoliyat va hatti-harakatlarining psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogik psixologiya ikki fanni, ya'ni psixologiya va pedagogika fanlarining tutashgan joyidan o'rin egallagandır. Pedagogik

psixologiyaning predmeti maktabda bilim, ko`nikma va malakalarni egallash qonuniyatlarini, bu jarayonlarda sodir bo`ladigan individual tafovutlarni, o`quvchilarda faol, mustaqil va ijodiy tafakkurni tarkib toptirish qonuniyatlarini tadqiq etishdir. Shuningdek, pedagogik psixologiya-ta'lim tarbiyaning ta'siri oqibatida o`quvchilar psixikasida sodir bo`ladigan o`zgarishlarni, o`quv materiallarining o`quvchilarning yosh davrlariga mos kelishini, turli ta'lim metodlarining psixologik jihatdan samaradorligini, darsliklar, o`quv qurollari, asbob-uskunalar va maktab ishlarining tartibiga nisbatan bo`lgan psixologik talablar kabi muammolarini ham pedagogik psixologiya o`rganadi.

Mamlakatimizdagi mavjud barcha o`quv yurtlari ta'lim-tarbiyani to`g`ri, ilmiy asosda tashkil etish uchun bu jarayonning o`ziga xos psixologik qonuniyatlarini, uning mexanizmlarini, shuningdek, faol, mustaqil hamda ijodiy tafakkur jarayonini zamonaviy bilimlar asosida tarkib toptirishning samarali usullarini bilishi lozim bo`ladi. Bu borada yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya- hozirgi zamon psixologiya fanining rivojlangan sohalaridan bo`lib, bu o`rinda muhim o`rin egallaydi, zero u inson ruhiy olamining tabiati va uning qonuniyatlarini o`rganuvchi sohadir.

Yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanlari mushtarak, bir-biriga uzviy bog`liqdir, chunki ularning har ikkisi bitta umumiy jarayonni- ulg`ayib borayotgan insonning psixik faoliyati hamda uning hulq-atvorini tadqiq etadi. Biroq, shunday bo`lsa-da, bu ikki faol psixologiya ilmining mustaqil sohaları hisoblanib, ularning har biri o`z predmeti va tadqiqot vazifalariga egadir.

Yosh davrlari psixologiyasi ontogenezdagi turli yosh davrlari psixik taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini, psixik rivojlanishi hamda psixologik xususiyatlarni o`rganadi.

Ontogenez-(yunoncha, ontos-mavjud, jon zot; genezis- kelib chiqish, paydo bo`lish)-individning paydo bo`lishidan umrining oxirigacha psixik rivojlanish jaryoni.

Yoshning ulg`ayib borishi, psixik jarayonlarning inson rivojlanishidagi qonuniyatlari, undagi etakchi omillar hamda inson hayot yo`lining turli bosqichlarida uning shaxsiga xos xususiyatlar yosh davrlari psixologiya fanining tadqiqot predmeti hisoblanadi. Ma'lumki, shaxs tarkib topish jarayonining psixologik qonuniyatlarini, uning ilmiy asoslarini mukammal bilmay turib, ta'lim va tarbiyaning nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal etib bo`lmaydi. Yosh davrlar psixologiya fani bu borada ham o`ziga tegishli masalalarni tor eksperimental ravishda o`rganish bilan cheklanib qolmay, balki o`z muammolarini inson hayoti va faoliyatining tabiiy sharoitlarida bolaga beriladigan ta'lim va tarbiyaning mazmun va mohiyatidan kelib chiqqan holda o`rgansa, yanada muvaffaqiyatli rivojlanishi.

Hozirgi vaqtda pedagogik psixologiyaning muhim vazifalaridan biri-maktabdagi ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, bu hol yangi ta'lim dasturiga o'tish munosabati bilan bog'liqdir. Pedagogik psixologiya shu bilan birga o'quvchilar shaxsining tarkib topish jarayonini turli tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganadi hamda o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashning psixologik asoslarini tadqiq etadi.

Shunigdek, «Pedagogik-psixologiya» ta'lim va tarbiya jarayonining tashkilotchisi bo'lgan o'qituvchi shaxsini, uning pedagogik faoliyat xususiyatlarini ham o'rganadi. Bunda o'qituvchining ta'lim-tarbiya ishlaridagi yutuqlarni ta'minlovchi sifatlariga urg'u berish bilan birga, uning bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarining tarkib topishi hamda taraqqiyotining psixologik jarayonlari aniqlanadi.

Yosh davrlari psixologiyasi ham pedagogik psixologiya singari umumiy psixologik qonuniyatlarni yoritib beradigan, psixik jarayonlarni, holatlarni va shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'rganadigan umumiy psixologiyaga asoslanadi.

Pedagogik psixologiya fanini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u boshqa fanlar singari taraqqiyotning umumiy tamoyillariga; oliy nerv faoliyati va psixofiziologiya qonunlariga, bu sohada to'plangan ilmiy ma'lumotlariga tayanib, inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o'zgarishi yuzasidan bahs yuritadi.

O'tmishdagi ajdodlarimiz insonning psixologik qonuniyatlarini, muayyan ilmiy yo'nalishda o'rganmagan bo'lsalar-da, allomalarning qo'lyozmalarida mazkur holatlarning namoyon bo'lishi, inson kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgacha yuksak ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Abu Nasr Farobiy pedagogika masalalarini va ular bilan bog'liq bo'lgan psixologik, fiziologik muammolarni ijobiy hal etishda insonni har tomonlama yaxlit va o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan qismlardan iborat, deb aytadi. Farobiy mavjudotni bilishda ilm-fanning rolini hal etuvchi omil deb biladi, uningcha inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug'ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma'naviyligi, ruhi, intellektual va ahloqiy xislatlari, xarakteri, dini, urf-odatlarini, ma'lumoti, tashqi muhit, boshqa insonlar va shu kabilar bilan muloqotda vujudga keladi, inson o'z faoliyati yordamida ularni egallaydi, ularga erishadi. Uning aqli, fikri, ruhiy yuksalishining eng etuk mahsuli bo'ladi, deb ta'kidlaydi.

Abu Rayxon Beruniy ta'lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqei, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma'noda insonparvarlik va insonshunoslik zamirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uyg'unlik

tamoyillarini mutafakkirning barcha asralarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir qismi deb ta'kidlaydi.

Beruniy ta'lim jarayonining tabiatiga chuqur kirib borib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosida qurilgan o'qitish tabiatiga uyg'unligini uqtiradi. Beruniy pedagogik ijodida inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan. O'rta asrda yashab ijod etgan donishmand, tabobat ilmining dohiysi Abu Ali ibn Sino inson ruhiyati, tana va qalbning birligi, inson organizmining tuzlishi, undagi nerv faoliyati va ularning tarmoqlanishi, holatari haqidagi qimmatli ma'lumotlari hozirga qadar tibbiyotning muhim negizini tashkil etadi.

Yusuf Xos Hojib ijodining bosh masalalaridan biri-komil insonni tarbiyalashdir. Adib o'z asarlarida eng komil, jamiyatning o'sha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bo'lsa, shu asosda u o'z tamoyillarini izchil bayon etadi. «Qutadg'u bilig» («Saodat yo'llovchi») asari ta'lim va tarbiya, ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini, usullarini, chora tadbirlarini o'zida mujassamlashtirgan, ahloq va odobga doir ma'naviy manbadir.

Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», «Xirondnomai Iskandari», «Tuhfatul ahror» va boshqa asarlarida ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, kasb-hunar o'rganish, inson jobiy fazilatlarini haqidagi fikrlari ifodalangan.

Alisher Navoiyning «Xazoyinul maoniy», «Mahbubul-qulub» va boshqa shu singari asarlarida, etuk, barkamol insonning ahloqi, ma'naviyati, o'zgalarga munosabati, iste'dodi va qobiliyati to'g'risida qimmatli mulohazalar yuritilgan. Ana shu psixologik mezonlar ijtimoiy adolatning qaror topishi uchun muhim ahamiyatga ega ekani ta'kidlangan. Shuningdek, Navoiy asarlarida yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllanishida ota-onaning roli, ayollarning iffatliligi, kishilarning kamtarligi haqidagi fikr-mulohazalari alohida o'rin egallaydi.

Navoiy «Xamsa»sida insonparvarlik tuyg'ulari, ijodiy hayot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan. Shuningdek, bu borada Mahmud Qoshg'ariy, Ulug'bek, Naqshbandiy, Ogahiy singari buyuk sharq mutaffakkirlarining yoshlar tarbiyasiga, o'qituvchi, tarbiyachining jamiyatdan o'rni, ahloq-odob, fe'l-atvor, oilaviy hayot, kishilararo munosabatlarga doir qarashlari ularning asarlarida ravon va ixcham bayon etilganligini ta'kidlash mumkin.

Yosh avlodning ta'lim va tarbiya bilan bog'liq psixologik muammolari yirik olimlar, faylasuf va yozuvchilarning ham muntazam jalb etib kelgan. Dastlabki pedagogik-psixologik mazmundagi asarlar XVII-XVIII diniy-ahloqiy ta'limotlar zahirida yoritilgan. Rossiyada psixologik tadqiqot namunalari Sharq va G'arb madaniyati ta'sirida inson ruhiyati bilan bog'liq turli asarlarda

shakllanib kelgan. V.N.Tatishev, A.N. Radishev, N.I.Novikov va boshqalarning asarlaridagi dastlabki qarashlari ham psixik taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari, psixik rivojlanishdagi tafovutlar bilan yo'g'rilgandir.

Rus tarixchisi V.N.Tatishevning «Fanlar va bilim yurtlarining foydasi to'g'risida suhbat» kitobida fanlarning tasnifi, bilimlarning ahamiyati, til va nutqning mavqei, yosh davrlarining xususiyatlari bilan bog'liqligi ko'rsatilgan.

A.N.Radishev birinchilar qatori bola psixik taraqqiyotini tabiiy-ilmiy yo'sinda asoslab berishga urinadi. Uning «Peterburgdan Moskvaga sayohat» kitobi bu borada pedagogik-psixologik asarlar sirasidan munosib o'rin egallaydi. Yozuvchining fikricha, inson tashqi muhit haqidagi taassurotlarini sezgilar orqali idrok etadi, shu yo'sinda uning tafakkuri ulg'ayib shakllanadi.

N.I.Novikov bashariyat faravonligini ko'zlab, yoshlar va bolalar o'rtasida foydali bilimlarni keng targ'ibot etish uchun ularni o'ziga xos yo'sinda tarbiyalamoq zarur deb aytadi. Uning asarlaridan insonning kamoloti uchun tafakkur, xotira, ahloq, his-tuyg'uva taqlidchanlik alohida ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Rossiyada yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining rivojlanish tarixida K.D.Ushinskiyning o'rnini alohida ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha psixologiya fanining asosiy vazifasi tarbiyaning maqsadini aniqlashga, ta'lim-tarbiya natijalarini to'g'ri baholashga, shular asosida yangi metod va usullar yaratishga, pedagogik tajribani tahlil qilish va umumlashtirishda muhim o'rin tutadi deb aytadi. K.D.Ushinskiyning «Inson tarbiya predmetidir» asarida pedagogik ta'sir jarayoni hisoblangan insonning psixologik xususiyatlari, uning o'ziga xos tomonlari o'z aksini topgan.

Shuningdek, Rossiyada ilmiy psixologiyani rivojlantirishda N.F.Kapterev, N.A.Sikorskiy, A.P.Nechaev, A.F.Lazurskiy, P.F.Lesgaft, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, P.P.Blonskiy singari olimlar bu borada o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar.

O'tgan asrning o'rtalarida vujudga kelgan turli nazariyalar, qarashlar, o'quv faoliyati va ta'limning talqinlari, (D.N.Bogoyavlenskiy, N.A.Menchinskaya, P.Ya.Galperin, N.V. Kuzmina va boshqalar) nafaqat pedagogik tajribani, balki psixologiya fanining bu tarmog'ini ilmiy-amaliy boyitishga asos bo'ldi.

Olmon psixologi E. Meyerman bolaning maktab davrida uning ruhi va tanasida kechayotgan o'zgarishlarni to'liq bilmay turib, unga buyruq yoki tazyiq o'tkazib bo'lmaydi, deb ta'kidlaydi. Uning fikricha eksperimental pedagogikaning maqsadi ayni shu muammolarga qaratilmog'i darkor.

Amerikalik psixolog-olim S.Xoll har qanday bola o'zining individual taraqqiyotida filogenezni ontogenezda takrorlaydi, shu bois bolalarga ibtidoiy instinktlarni og'riqsiz, engil kechishi uchun qulay imkoniyatlar yaratib berish

zarur deb aytadi. S.Xoll o'z tajribalari asosida boy ashyoviy dalillar to'plab, bola haqida psixologik fiziologik hamda pedagogik bilimlarning kompleks dasturini yaratish g'oyasini olg'a suradi.

Filogenez-(yunoncha, Phyle-qabila, generis- kelib chiqish, paydo bo'lish)-muayyan tirik mavjudot turining erda hayot boshlanganidan keyingi evolyutsion taraqqiyot jarayoni.

Shveytsariyalik psixolog E.Klapered «Bola psixologiyasi va eksperimental pedagogika» asarida qiziqish, motiv, ehtiyojlarning metodologik asoslari, bolalar tafakkurining xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlari, o'xshashlik va tafavutning bola ongida sodir etilishi to'g'risida mulohaza yuritadi.

Frantsuz psixologi P.Janening fikriga ko'ra, inson psixikasi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq, zotan jamiyat va tabiat o'rtasidagi turli aloqalar tizimining shakllanishi, insonning ulg'ayishini belgilaydi. U aloqa sifatida hatti-harakatni tushunadi, bu esa kishining atrof-muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Janening ta'kidlashicha, eng qimmatli, ahamiyatli ijtimoiy harakat hamkorligidagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishining muhim tamoyili hisoblanadi.

Amerikalik psixolog Dj. Bruner shaxsnining tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida o'zaro aloqa mavjudligini ta'kidlab, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvini jadallashtiradi, deb uqtiradi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ham yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim muammolariga doir qator ilmiy-amaliy tadqiqotlar psixolog olimlar tomonidan olib borilmoqda.

Respublikamizdagi etakchi oliygohlarning kafedra va laboratoriyalarida yosh davrlari va ta'lim tarbiyaning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq jarayonlarni tadqiq etish yuqori malakali mutaxassislar tomonidan maxsus texnikalar bilan jihozlangan sharoitlarda ilmiy-tadqiqot ishlari samarali yo'lga qo'yilgan.

Mazkur muammolarning echimi hozirgi zamon fanining metodologik tamoyillari asosida, yaqin va uzoq horijiy mamlakatlarida bu borada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning yutuqlari va g'oyalari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan holda o'zining munosib o'rnini egallab bormoqda. Bu borada T.QoriNiyoziy, S.Rajabov, P.I.Ivanov, M.Vohidov, M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.G'aynutdinov, B.Qodirov, R.I.Sunnatov, A.Jabborov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarning ilmiy tadqiqotlarini e'tirof etish mumkin. Jumladan, o'quvchilarning texnik qobiliyatlari, o'quv motivlari, zamonaviy maktab o'quvchisining psixologik qiyofasi M.G.Davletshin va uning izdoshlari A.Jabborov, F.I.Haydarov, M.M.Mavlonovlar tomonidan, tafakkur va ta'limni boshqarish muammosi tomonidan, tafakkur va ta'limni boshqarish muammosi

E.G`G`ozievning tashabbusida, iste'dodli o`quvchilar va kasb tanlash muammosi B.R.Qodirov rahbarligida, bolalarning aqliy faoliyat muammosi R.I.Sunnatovlar tomonidan samarali olib borilmoqda.

Insonni dunyoga kelishi, faqat tug`ilishdan iborat tabiiy-biologik hodisa emas, balki tug`ilgandan keyin o`z zamonasining tarakqiyoti darajasiga ko`tarilishi, mavjud ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashi, jamiyatda o`z o`rnini belgilab rlishi, tarixiy jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi, o`z e`tiqodiga, o`zligiga, hayotda o`z o`rniga, mavqeiga ega bo`lishi va buning uchun tarbiya olishi kerak bo`ladi. Bu jarayonda katta avlod o`zining yashash, kurash va mehnat tajribasini, bilim va malakalarini kichik avlodga beradi. Bu esa tarbiya deb ataladigan insonning shakllanishida, rivojlanishida muhim o`rin tutadigan ijtimoiy hodisa orqali amalga oshiriladi. Jamiyat rivojlangan sari barkamol, etuk shaxslarni etishtirish ham ortib hamda o`zgarib boradi. SHu kabi hayotiy ehtiyojlar zamirida Pedagogika fani paydo bo`ldi.

Pedagogika atamasi ham lug`aviy ma`nosi jihatidan «bola etaklovchi» ya`ni tub ma`nosiga qaraydigan bo`lsak «tarbiyachi» degan ma`noni anglatadi.

Har bir mustaqil fan o`zining predmeti va metodik asosiga ega bo`lgani kabi Pedagogika fani ham fan sifatida shakllanib, o`z predmetiga ega bo`ldi. Barcha ijtimoiy fanlar kabi jamiyatdagi o`zgarishlar, inqiroz, yuksalishlar Pedagogika fanining metodologiyasi, o`qitish jarayoni, g`oyalar rivojiga ham o`z navbatida ta`sirini ko`rsatadi. Lekin insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda pedagogik faoliyat, tarbiyaviy jarayon mavjud bo`lgan. SHu sababli ham tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb qarash, hamda oldin tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib, insoniyat hayotidagi buyuk o`zgarishlarni, jamiyatni rivojlanishini, farovon turmush tarzini tasavvur qilish qiyin.

Buyuk alloma A.Avloniy ta`kidlaganlaridek: «Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir». Haqiqatan ham inson hayotini saodatga, sof insoniy faoliyatga erishishda tarbiyaning roli nihoyatda muhim.

YOshlarni tarbiyalashda biz uchun qadrlı bo`lgan milliy urf-odatlarimiz, an`analarimiz, o`chmas merosimizga mehr-muhabbat ularga sodiqlik ruhini shakllantira olsak har birimiz uchun ijobiy natija bajarayotgan ishlarimizning mahsuli ekanligi bilinadi.

Buning uchun avvalo milliy g`urur, milliy ong, milliy g`oya, ma`naviyat, yuksak madaniyat egasi kabi tushunchalarni yoshlarning ongiga singdirishimiz lozim. CHunki tarixni bilmasdan, o`rganmasdan undan ruhiy, ma`naviy ozuqa olmasdan turib, kelajakni, kelajakdagi orzu umidlarga erishib bo`lmaydi.

Demak, Pedagogika fanining predmeti, o`kitishning, ta`lim-tarbiyaning zamonaviy qonuniyatlari, mazmuni, usullari, vositalari bilan kishilarni, yoshlarni,

mutaxassislarni qurollantiruvchi fan bo'lganligi uchun ham uning metodologik asoslari maqsad va vazifalari dunyoning moddiy-ma'naviy rivojida shaxs kamoloti uyg'unligi qonuniyatlari va davlatning zamonaviy siyosatidan kelib chiqadi.

SHu sababli ham Insonshunoslik fanlari tizimida pedagogikaning tutgan o'rni shu bilan belgilanadiki, u shaxsni rivojlantirish, shakllantirish, tarbiyasi, ma'lumotli qilish, ta'lim berish qonuniyatlari borasida tadqiqot ishlarini olib boradi. SHu sababli rivojlantirish, shakllantirish, ta'lim va tarbiya, ma'lumot pedagogikaning asosiy kategoriyalari yoki tushunchalari deb ataladi.

O'zbek xalq pedagogikasi fanining insonlarda milliy mafkura, milliy g'oyani shakllantirishdagi o'ziga xos o'rni.

Ta'lim-tarbiya ishlarini olib borishda, tarbiyaviy jarayonda o'zbek pedagogikasining durdonalari bo'lgan shoh asarlardan, ularda tasvirlangan, ilgari surilgan ilg'or, milliy g'oyalardan foydalanish, ulardan yoshlarni bahramand qilish, tarbiyalanuvchilar ongida axloqiy mavzulardagi fikrlarni singdirish, SHarq mutafakkirlari asarlardagi pedagog g'oyalarni o'rgatish, ta'lim jarayonida ulardan foydalanish ijodiy fikrlashni, o'zlikni anglashni, e'tiqodga sodiqlikni vatanga muhabbat, millati farovonligi yo'lida qayg'urishii, davlatni yuksaltirish sohasida jonkuyarlikni, barcha go'zal insoniy fazilatlarni mujassamlashtirish yo'lida qo'yilgan yuksak qadam bo'ladi. CHunki, o'zbek xalq pedagogikasi va manbalari bo'lgan xalq donoligi namunalari asrlar osha bizni ezgulikka, insoniylikka etaklaydi.

SHunday qilib, o'zbek xalq pedagogikasi turkiy xalqlar-ota-bobolarmiz uzoq moziyda yaratgan va ko'z qorachig'iday asrab-avaylab, saqlab kelgan ota meros, SHarq xalqlarining boy va betakror odobnomasi, xalq pedagogikasidagi eng yaxshi namunalar, buyuk namunalar, buyuk allomalar yaratgan asarlari bilan qo'shilgan holda shakllanganligi, rivojlanganligi va boyib borganligini e'tirof etish birdan bir to'g'ri yo'ldir.

Darhaqiqat Vatan taqdiri, xalq ravnaqi, mustaqil yurtning kelgusi boshqaruvchisi - yangi avlod tarbiyasi birinchi o'ringa chiqdi. SHu sababli ham yoshlarni, kelajakni davomchilarini tarbiyalashdek og'ir, mashaqqatli, ma'suliyatli hamda sharaflil ishni bajarish pedagogikani zimmasida ekan bu yo'lda hech qanday kamchilik, xatoliklarga yo'l qo'yimaslik kerak bo'ladi.

Pedagogika o'qitish metodikasini puxta mukammal ishlangan reja asosida tuzilishi ilmiylikka asoslangan metodlardan foydalanib dars jarayonlarini tashkil etish kerak bo'ladi.

Pedagogik psixologiya fani quyidagicha printsiplarga amal qiladi;

1) Psixika yuksak darajada tashkil topgan, materyaning oliy xususiyati, ya'ni miyaning mahsuli ekanligi; psixika sezgi organlarida, bilish jarayonlarida,

shaxsning individual-tipologik xususiyatlarida ruhiy holatlarida o`z ifodasini topadi

2) Psixika negizida miyaning reflektorlik faoliyati (I.P.Pavlov), teskari afferentatsiya (P.K.Anoxin), kelajak modeli (N.A.Bernshteyn) kabi fiziologik mexanizmlarning yotishi;

3) Inson psixikasini o`rganish o`ning ongli faoliyati va turmush tarzini tadqiq qilishni o`z ichiga qamrab oladi.

4) Insonning bilish faoliyatining rivojlanishi borliqni Aniq aks ettirish, shuningdek uning mohiyati, munosabati va aloqasini aks ettirish demakdir;

5) Inson ongining rivojlanishi uning voqelikni faol aks ettirishi negizida sodir bo`ladi:

6) tashqi dunyoni odam tomonidan aks ettirish jarayoni faol protsessdan iboratdir.

7) Inson nutqi-shaxslararo munosabat o`rnatish quroli, atrof-muhitni bevosita bilish quroli aqliy bilish jarayonlari va Amaliy bilish faoliyatni o`zgartirish imkoniyatiga ega;

8) Taraqqiyot jarayoni shaxsning shakllanishi jarayonining aynan o`zidir. Pedagogik psixologiya fani ham psixologiya ilmining boshqa sohalari singari o`zining ilmiy-tadqiqot metodlariga ega. Psixologik qonuniyatlarni muayyan reja asosida olib boriladigan tekshirishlar tufayligina xolisona Aniqlik kiritish mumkin. Psixologik tadqiqotlar jarayonini quyidagi asosiy bosqichlarga bo`lish maqsadga muvofiqdir:

1. Muammoning qo`yilishi. Har qanday ilmiy-tekshirish ishlari kabi, psixologiyada olib boriladigan ilmiy tekshirish ishlari ham nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo`lgan muammoni aniqlashdan, shuningdek bu muammo fanda qanchalik yoritilganligini aniqlash maqsadida mazkur mavzuga oid ilmiy va maxsus adabiyotlarni tahlil qilishdan boshlanadi.

2. Tadqiqot metodikasini tanlash. Psixologik tadqiqotlar turli metodlar (bu metodlar haqida quyida batafsil fikr yuritiladi) bilan olib boriladi. Tekshirishlarning muvaffaqiyatli chiqishi ko`p jihatdan metodni to`g`ri tanlashga bog`liq bo`ladi.

3. Ma'lumotlarni to`plash. To`plangan ma'lumotlar o`rganilayotgan muammoga mos bo`lishi yoki ularni to`plash maqsadga muvofiq ravishda olib borilishi zarur. Ilmiy ma'lumotlarga bo`lgan asosiy talablar-bu o`larning xolisona, to`la va izchil bo`lishidir. To`plangan ma'lumotlar o`rganilayotgan muammoni har jihatdan tavsiflab berishi kerak.

4. Ma'lumotlarni qayta ishlash. To`plangan ma'lumotlarni matematik va mantiqiy jihatdan ishlab chiqish umumiylikni, xususiylikni topish va ularni tasodifiy ma'lumotlardan ajratish imkonini beradi. Bunda to`plangan

ma'lumotlarning o`rtacha miqdori (arifmetik, kvadrat va hakoza), protsentlari aniqlanadi, sonlarga oid ma'lumotlar jadvallarga joylashtiriladi, grafik, diagramma va chizmalarda o`z aksini topadi. Murakkab mutanosiblikdagi ma'lumotlarni topishda esa variatsion statistika metodlari qo`llaniladi.

5. Qonuniyatlarning ifodalanishi. Bu tadqiqotning birmuncha murakkab va ma'suliyatli bosqichi hisoblanadi. Chunki, bu bosqichda ma'lumotlarning mohiyatiga qanchalik chuqur tushunilganligi, ularning o`zaro bog`liqligini hisobga olib, bosqich ma'lumotidan har turli xulosa chiqarish mumkin. Ko`pincha chiqarilgan xulosalar taxminiy xarakterga ega bo`lib, keyingi tekshirishlar, aniqlashlar uchun asos bo`ladi.

6. Qonuniyatni amalda qo`llash. Aniqlangan qonuniyatlar ma'lum bir amaliyot sohasida qo`llaniladi. Amalda qo`llash aniqlangan qonuniyatning to`g`riligiga batamom ishonch hosil qilish imkonini beradi. Ko`pincha o`qituvchilar o`z amaliy faoliyatlarida shaxsiy kuzatishlari va boshqalarning tajribalarini umumiyashtiradilar. Biroq, bunday umumlashtirishlar ilmiy jihatdan etarli asoslangan bo`lmaydi. Ya'ni, muhim aniqligi va teranligi bilan ajralib turmaydi.

Metod-(yunoncha, methods-tadqiqot, tekshirish)-bilishning nazariy va amaliy o`zlashtirish usullari yig`indisi.

Tajribada qo`llaniladigan metodlar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin.

1. Kuzatish metodi. Kishining har kungi psixik faoliyatini odatdagi hayot va sharoitlarida tahlil qilishdan iboratdir.

Pedagogik psixologiyada bu metodning ob'ektiv (tashqi) va sub'ektiv (o`zini-o`zi) kuzatish turlari mavjud. Inson psixikasidagi o`zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

- a) kuzatishning maksadi, vazifasi belgilanadi
- b) kuzatiladigan ob'ekt tanlanadi;
- v) sinaluvchining yoshi, jinsi haqida ma'lumotlar to`planadi;
- g) tadqiqot o`tkazish vaqti rejalashtiriladi.
- d) kuzatish qancha davom etishi qat'iylashtiriladi;
- e) kuzatish insonning qaysi faoliyatida (o`yin, o`qish, mehnat, sportda) amalga oshirilishi tavsiya etiladi;
- yo) kuzatishning shakli (yakka, guruh, jamoa) tayinlanadi;
- j) kuzatilganlarni qayd qilib borish vositalari (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, magnitafon, videomagnitafon va boshqalar) taxt qilinadi.

Kuzatish orqali turli odamlarning diqqati, his-tuyg`ulari, nerv sistemasining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgilari, nutq faoliyati va hakoza o`rganiladi. Ammo, o`ta murakkab ichki psixologik

kechinmalar, yuksak hissiyotlar, tafakkur, mantiqiy xotira va aql-zakovatni tadqiq etishga bu metodning imkoni etmaydi.

2. Eksperiment metodi-sun'iy hosil qilingan psixologik sharoitda namoyon bo'luvchi psixik faoliyatni tahlil qilishdan iboratdir. Eksperimentator yoki tajriba o'tkazuvchi psixik faoliyatning o'ziga kerakli hodisasini maxsus tarzda hosil qiladi, hamda uning namoyon bo'lish sharti va xarakterini belgilaydi. Tajriba metodi o'z navbatida tabiiy va laboratoriya metodlariga ajratiladi.

3. Tabiiy metod. Psixologik-pedagogik masalalarni hal qilishda qo'llaniladi. Bu metodning ilmiy asoslarini 1910 yilda A.F.Lazurskiy yaratgan. Tabiiy metoddan foydalanishda ishlab chiqarish jamoalari a'zolarining, ilmiy muassasalar xodimlarining, o'qituvchilarning ish qobiliyatlari, o'zaro munosabatlarini, mutaxassislikka yaroqliligi muammolarini hal qilish nazarda tutiladi. Tabiiy sharoitda inson psixikasini o'rganishda sinaluvchilarning o'zlari bexabar bo'lishi, ta'lim jarayonida berilayotgan bilimlar tadqiqot maqsadiga muvofiqlashtirilishi lozim.

4. Laboratoriya metodi. Ko'pincha individual (ba'zida guruh yoki jamoa) shaklida sinaluvchilardan yashirmay, maxsus psixologik asboblar, yo'l-yo'riqlar, tavsiyalar, ko'rsatkichlar va ilovalardan foydalanib olib boriladi. Hozir inson psixikasi o'zgarishlarni aniqlaydigan asboblar, murakkab elektron hisoblash mashinalari, qurilmalar, moslamalar mavjud. Ko'pincha elektron va radio o'lchagichlar, sekundomer, reflekometr, elektroentsefalogramma kabilardan foydalaniladi.

Laboratoriya metodi yordamida diqqatning sifatlari, sezgi, idrok, xotira va tafakkurning xususiyatlari, emotsional hamda irodaviy va qaliy zo'riqish singari murakkab psixik holatlar tekshiriladi. Ko'pincha laboratoriya sharoitida kishilar (uchuvchi, haydovchi, operator, elektronlar) va kutilmagan tasodifiy vaziyatlar (halokat portlash, izdan chiqish, shovqin ko'tarilishi)ning modellari yaratiladi. Asboblarning ko'rsatishi bo'yicha o'zgarishlar, rivojlanish dinamikasi, jismoniy va aqliy toliqish, emotsional-irodaviy zo'riqish, jiddiylik, tajanglik sodir bo'layotganini ifodalovchi ma'lumotlar olinadi.

5. Psixologik-pedagogik eksperiment-o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini tabiiy sharoitda maxsus usullar yordamida o'rganishdir.

Mazkur eksperiment o'quvchilarni maxsus uyushtirilgan ta'lim sharoitida maqsadga muvofiq ulardan o'zgarishlarni kuzatishni taqozo etadi. Bu eksperiment aniqlovchi va tarkib toptiruvchi bosqichlardan iborat bo'lib, maxsus uyushtirilgan ta'lim tarkib toptiruvchi eksperiment jarayonida olib boriladi. U quyidagi tuzilishga ega: eksperimentator yoki tadqiqot olib boruvchi, sinaluvchilar, faraz, reja, yo'l-yo'riq, tajribaning bir-biriga bog'liq bo'lgan va bog'liq bo'lmagan, o'zgaruvchan, nazorat qilinadigan va qilinmaydigan

qismlardan iborat. Eksperimental tadqiqotning asosiy bosqichlari: farazni ilgari surish, metodikani tanlash, eksperimentni rejalashtirish, olingan ma'lumotlarni ishlab chiqish, tahlil etish va izohlashdan iboratdir.

1. Anketa metodi. Kishilar psixikasini ommaviy so'roq asosida o'rganish demakdir. Bu metod yordamida turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlari, narsa va hodisalarning munosabatlari o'rganiladi. Anketa odatda uch turda o'tkaziladi.

Ularning birinchi turi anglashilgan motivlarni Aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi.

Ikkinchi turida har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi.

Uchinchi turdagi anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. Anketadan turli yoshdagi odamlarning layoqatlarini, muayyan sohaga qiziqishlari va qobiliyatlarini o'ziga, tengdoshlariga, kata va kichiklarga munosabatlarini aniqlash maqsadida foydalaniladi.

Tarqatilgan anketalar yig'ishtiriladi va elektron hisoblash mashinalarida hisoblanadi, atroflicha miqdoriy tahlil qilinadi, so'ngra tadqiqotga yakun yasalib, ilmiy va amaliy yo'sinda xulosalar chiqariladi. Anketa metodi inson psixikasini o'rganish uchun boy malumotlar to'plash imkonini beradi. Biroq unda olinadigan ma'lumotlar doimo xolisona xususiyatga ega bulavermaydi. Bunday kamchilikka yo'l qo'ymaslik uchun anketa ichidagi nazorat vazifasini bajaruvchi savollarni puxta ishlab chiqish maksadga muvofikdir.

5. Suhbat metodi erkin, nutqiy munosabat tufayli olingan kishi psixik faoliyatining xulosasini tekshirish demakdir. Bu metod yordamida inson psixikasini urganishda suxbatning maksadi va vazifasi belgilanadi, uning ob'ekti va sub'ekti tanlanadi, yakka shaxslar, gurux va jamoa bilan o'tkazish rejalashtiriladi, urganilaetgan narsa bilan uzviy boglik boglik savol-javob tartibi tayerlanadi. Suhbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni hal qilish jarayonida inson psixikasidagi o'zgarishlarni o'rganishdir. Suhbat orqali turli yoshdagi odamlarning tafakkuri, aql-zakovati, hul-atvori, qiziqishi, bilim saviyasi e'tiqodi, Dunyoqarashi, irodasi to'g'risida ma'lumotlar olinadi.

6. Test metodi. Test-inglizcha «sinash», «tekshirish» degan ma'noni anglatadi. Shaxsning aqliy o'sishini, qobiliyatini, irodaviy sifatlari va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda irodaviy sifatlari va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda qo'llaniladigan qisqa standart masala, topshiriq, misol yoki jo'mboqlar test deb ataladi. Test, ayniqsa, odamning qanday kasb egallash mumkinligini, kasbga yaroqliligi yoki yaroqsizligini, iste'dodlilar va aqli zaiflarni aniqlashda, kishilarni saralashda keng qo'llaniladi. Test metodining qimmati tajribaning ilmiylik darajasiga, tekshiruvchining mahoratiga va qiziqishiga,

to'plangan ma'lumotlarning ob'ektivligi va ularni ilmiy tahlil qila bilishiga bog'liqir.

1905 yil frantsuz psixologlari A. Bine va A. Simonlar insonning aqliy o'sish va iste'dod darajalarini o'lchash imkoniyati borligi g'oyasini olg'a surganidan keyin psixologiyada test metodi qo'llanila boshlandi.

Hozirgi zamon nodir testlari qatoriga psixologlardan Rorshax, Rozentsveyg, Kettel, Veksler, Ayzenk, Anastzi, Raven va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin. Eng keng tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish (maqsadga etish) testlar qatoriga yutuqqa erishish (maqsadga etish) testlari (ular darsliklarida berilgan bilim va malaka darajalarini baholashga qaratilgan), intellekt testlari (aqliy rivojlanish darajasini o'lchashga mo'ljallangan), shaxs testlari (inson irodasi, emotsiyasi, qiziqishi, motivatsiyasi va hulqni baholashga yo'naltirilgan diagnostik usullardan iboratdir), shaxs «loyihasi» (proektiv) testlari (savollarga bita aniq javob berish talab qilinadi, javoblarni tahlil qilib, shaxs xususiyatnining «loyihasi» ishlab chiqiladi) kiradi.

Biografik (tarjimai hol) metodi. Inson psixikasini tadqiq qilish uchun uning hayoti: faoliyati, ijodiyoti to'g'risidagi og'zaki va yozma ma'lumotlar biografik metod orqali o'rganiladi. Bu borada kishilarning tarjimai holi, kundaligi, xatlari, esdaliklari, o'zgalar ijodiga bergan baholari, taqrizlari alohida o'rin egallaydi.

Shu bilan birga o'zgalar tomonidan to'plangan tarjimai hol haqidagi materiallar: esdaliklar, xatlar, rasmlar, tavsiflar, baholar magnitafon ovozlari, fotolavhalar, hujjatli filmlar taqrizlar o'rganilayotgan shaxs haqida to'la tasavvur etishga xizmat qiladi.

Tarjimai hol ma'lumotlari inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatishda, uning suhbat va tajriba metodlari bilan o'rganib bo'lmaydigan jihatlarini ochishda yordam beradi.

Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini-o'zi tarbiyalashi, nazorat qilishi, idora etishi, o'zining uslubini yaratish, kamolot cho'qqisiga erishishi jarayonida namuna vazifasini o'taydi.

8. Sotsiometrik metod. Bu metod kichik guruh a'zolari o'rtasidagi bevosita emotsional munosabatlarni o'rganish va ularning darajasini o'lchashda qo'llaniladi. Unga Amerikalik sotsiolog Djon Moreno asos solgan. Mazkur metod yordamida muayyan guruhdagi har bir a'zoning o'zaro munosabatini aniqlash uchun uning qaysi faoliyatida kim bilan birga qatnashishi so'raladi. Tadqiqotning sotsimetrik metodi sharoitga muvofiqlashtirilgan kichik guruhlardagi shaxslararo munosabatni o'lchash usuli hisoblanadi. Bu usulda sinaluvchilarga bevosita savollar beriladi va ularga ketma-ket javob qaytarish orqali guruh a'zolarining o'zaro tanlash jarayoni vujudga keltiriladi. Maktabgacha tarbiya muassasalari maktabdagi o'quvchilar jamoasi, mehnat lagerlari, oliy maktablar, mehnat

jamoalari va turli muassasalarning xodimlari o`rtasidagi munosabatlarning xususiyatlari, dinamikasi, shaxslararo ziddiyatlarning sababi shu metod yordamida o`rganiladi. Umuman olganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi, ikki xil jisndagi, saviyasi har xil kishilar guruhlardagi psixologik qonuniyatlarni tadbiq etishda unumli foydalanish mumkin.

Psixik taraqqiyot nazariyalari

Reja:

1. Inson shaxsining tarkib topishi va psixik rivojlanishning sharoitlari
2. Biogenetik nazariya va uning yo`llari
3. Sotsiogenetik nazariya.
4. Psixik taraqqiyot va ta'limning o`zaro munosabati

Tayanch so`z va iboralar

Nazariyalar, biogenetik, sotsiogenetik, ijtimoiylashuv, malaka, bilim, psixoanaliz, psixogenetik, psixodinamistik, kognitivistik, personologik.

Psixik rivojlanish va bu o`zgarishlarga sabab bo`ladigan kuchlar o`rtasidagi munosabat qonunlarini o`rganish muhim va dolzarb muammolaridan biridir.

Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning o`ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli, ilmiy bilish, o`quvchi shaxsiga pedagogik jihatdan ta'sir ko`rsatishning zarur shartidir.

Inson-biosotsial mavjudotdir. Uning birligi, bir tomondan, kishining psixik, tug`ma ravishda tashkil topgan xususiyatlari (masalan, ko`rish yoki eshitish sezgilari) ikkinchi tomondan esa faoliyatning ongli sub'ekti va ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisi sifatida uning hulq-atvor (M,ahloqiy odatlar) xususiyatlarida namoyon bo`ladi.

Xush, odam psixikasi va hatti-harakatlarida namoyon bo`ladigan bu xususiyatlarni nimalar sirasiga kiritish mumkin. Inson psixikasining tabiati biologikmi yoki inqilobiy xarakterga egami?

Inson shaxsining tarkib topishi va psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning muammosi o`z mohiyati jihatidan g`oyaviy xarakterga ega. Shu bois, bu masalani hal qilishda bir-biriga qarama-qarshi bo`lgan turli oqimlar, yo`nalishlar maydonga kelgan. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishda maydonga kelgan birinchi oqim biogenetik kontseptsiya, nazariya bo`lsa, ikkinchi oqim sotsiogenetik kontseptsiyadir.

Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishga intiluvchi biogenetik oqim XIX asrning ikkinchi yarmida maydonga kelgan.

Bola psixik xususiyatlarining tug`ma tabiati haqidagi ta'limot shu vaqtga qadar aksariyat psixologiya maktablarining asosini tashkil etib kelmoqda. Mazkur ta'limot inson psixikasining barcha umumiy va individual xususiyatlari tabiat tomonidan belgilangan, uning biologik tuzilishiga tenglashtirilgandir, psixik rivojlanish esa, irsiy yo`l bilan azaldan belgilanib, inson organizmiga joylashtirilgan shu xususiyatlarning maromiga etish jarayonidan iborat deb ta'kidlaydi. Ma'lumki, nasliy xususiyatlar tug`ma yo`l bilan nasldan-naslga tayyor holda beriladi, biroq shunday bo`lishiga qaramay, bu oqim namoyondalari inson shaxsi va uning barcha xususiyatlari, ichki qonunlar asosida, ya'ni nasliy xususiyatlar negizida maydonga keladigan narsa, biologik omillarga bog`liqdir, deb ta'kidlaydilar.

Biogenetik ta'limot, inson qobiliyatlarining rivojlanish darajasi (chunonchi, imkoniyatlarining chegarasi, uning eng yuksak nuqtasi) taqdir tomonidan belgilanib qo`yilganligini, o`quvchi imkoniyatlari va qobiliyatlarini maxsus testlar yordamida aniqlab, undan cho`ng ta'lim jarayonini uning irsiyat tomonidan belgilangan taraqqiyot darajasiga moslashtirish ularning aqliy iste'dod darajalariga qarab turli mavqedagi maktablarda taqsim olishi zarur deb ta'kidlashadi.

Inson shaxsining tarix topishini o`rganish davomida yuzaga kelgan yana bir ta'limot-Sotsiogenetik kontseptsiya- qobiliyatlarning taraqqiyotini, faqat tevarak-atrofdagi muhitning ta'siri bilan tushuntiradi. Bu yo`nalish o`z zamonasi uchun ilg`or hisoblangan XVIII frantsuz olimi K. Gelvetsiy ta'limotidan boshlangan. K.Gelvetsiy ta'limotiga ko`ra, barcha odamlar aqliy va ahloqiy rivojlanishi uchun tug`ilishdanoq mutlaqo bir xil tabiiy imkoniyatga ega bo`ladilar. Shuning uchun odamlarning psixik xususiyatlaridagi farq faqatgina muhit va tarbiyaning turlicha ta'sir qilishi bilan vujudga keladi, deb tushuntiriladi. Bu nazariya odamlarning psixik, ruhiy, oqibatda ijtimoiy tengsizligi ularning tug`ma xususiyatlari degan ta'limotga qarshi qaratilgan edi. Sotsiogenetik yondoshishga binoan, shaxsda ro`y beradigan o`zgarishlar jamiyatning tuzilishi, ijtimoiylashish usullari, uni qurshab turgan odamlar bilan o`zaro munosabati vositalaridan kelib chiqqan holda tushuntiriladi. Ijtimoiylashuv nazariyasiga ko`ra, inson biologik tur sifatida tug`ilib, hayotning ijtimoiy shart-sharoitlarining bevosita ta'siri ostida shaxsga aylanadi.

Tabiiy Evropaning eng muhim nufuzli nazariyalaridan biri bu rollar nazariyasidir. Ushbu nazariyaning mohiyatiga binoan jamiyat o`zining har bir a'zosiga status (haq-huquq) deb nomlangan hatti-harakat (hulq)ning barqaror usullari majmuasini taklif qiladi. Inson ijtimoiy muhitda bajarishi shart bo`lgan maxsus rollari shaxsning hulq-atvor xususiyatida, o`zgalar bilan munosabat, muloqot o`rnatishda sezilarli iz qoldiradi.

AQShda keng tarqalgan nazariyalardagi yana bittasi bu individual tajriba va bilimlarni egallash (mustaqil o`zlashtirish) nazariyasidir. Mazkur nazariyaga binoan shaxsning hayoti va uning voqelikka nisbatan munosabati ko`pincha ko`nikmalarni egallash va bilimlarni o`zlashtirishning samarasi qo`zg`atuvchini uzluksiz ravishda mustahkamlanib borishning mahsulidir. (E.Torndayk, B.Skinner va h.k)

K.Levin tomonidan tavsiya qilingan «Fazoviy zarurat maydoni» naxzariyasi psixologiya fani uchun muhim ahamiyat kasb etadi. K.Levinning nazariyasiga ko`ra individual hulqi psixologik kuch vazifasini o`tovchi ishtiyoq (intilish), maqsadlar bilan boshqarilib turiladi va ular fazoviy zarurat maydonining ko`lami va tayanch nuqtasiga yo`naltirilgan bo`ladi.

Psixologiyada psixogenetik yondoshish ham mavjud bo`lib u biogenetik sotsiogenetik omillarning qimmatini kamsitmaydi, balki psixik jarayonlar taraqqiyotining birinchi darajali ahamiyatga ega deb hisoblaydi. Ushbu yondoshishning uchta mustaqil yo`nalishga ajratib tahlil qilish mumkin, chunki ularning har biri o`z mohiyati, mahsuli va jarayon sifatida kechishi bilan o`zaro tafovutlanadi.

Psixikaning irrazional (aqliy bilish jarayonlaridan tashqari) tarkibiy qismlari bo`lmish emotsiya mayl vash u kabilar yordamida shaxs hulqini tahlil qiluvchi nazariya psixodinamika deyiladi.

Mazkur nazariyaning yirik namoyondalaridan biri bu Amerikalik psixolog E. Eriksondir. U shaxs rivojini 8 ta davrga ajratadi.

- 1-davr-go`daklik,
- 2-davr-ilk bolalik,
- 3-davr-o`yin yoshi 5 yosh-7 yoshgacha,
- 4 davr-maktab yoshi,
- 5 davr-o`spirinlmk,
- 6 davr yoshlik boshqa odamga nisbatan psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati va ehtiyoji vujudga kelishi, Bilan ajralib turadi.
- 7-davr-etuklik davri,
- 8-davr-qarilik davri.

E.Shpranger, K.Byuller, A.Maslou va boshqalar personologik nazariyaning yirik namoyondalari bo`lib hisoblanadilar.

E.Shpranger «O`spirinlik davri psixologiyasi» degan asarida qizlarning 13 yoshdan 19 yoshgacha, yigitlarni 14 yoshdan-22 yoshgacha kiritishni tavsiya qiladi. Uning fikricha 14-17 yoshlarda vujudga keladigan inqirozning mohiyati ularga kattalarning bolalarcha munosabatidan qutulish tuyg`usi tug`ilishidan iboratdir. 17-21 yoshlarning yana bir xususiyati o`zining tengqurlari va

jamoatchilik qurshovidan uzilish inqirozi va tanholik tuyg`usining paydo bo`lishidir

Kognitivistik yo`nalishning asoschilari qatoriga J.Piaje, Dj.Kelli va boshqalarni kiritish mumkin.

J.Piaje intellekt nazariyasi ikkita muhim jihatga ajratilgan bo`lib, u intellekt funksiyalari va intellektning doiralari ta'limotini o`z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartiblilik) va adaptatsiya (moslashish, ko`nikish)dan iborat bo`lib, intellektning funksional invariontligi deb yuritiladi.

Muallif maxsus intellekt rivojlanishini quyidagi bosqichlarga ajratadi.

1. sensomotor intellekti (tug`ilishdan to 2 yoshgacha)
2. operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan to 7 yoshgacha)
3. kontrakt operatsiyalar davri (7-8 yoshdan, 11-12 yosh)
4. formal (rasmiy operatsiyalar davri)

J.Piajening g`oyalarini davom ettirgan psixologlarning guruhini kognitiv-genetik nazariyaga biriktirish mumkin. Frantsuz psixologi A.Vallon, frantsiyalik yirik psixolog Zazzo.

Qilingan tahlillardan ko`rinib turibdiki, Evropa mamlakatlari va AQSh psixologlari orasida bu sohada bitta umumiy nazariya hali ishlab chiqilmagan. Buning sababi shaxsning uzilishi, uning shakllanish qonuniyatlari, uning kamolotida ob'ektiv va sub'ektiv ta'sirlarning roli, rivojlanishning tayanch manbalari bo`yicha umumiylikning yo`qligi, aniq metodologiyaga va ilmiy platformaga asoslanmaganlikdir.

Ta'limning bosh vazifasi-o`quvchilarga fan asoslarini faol, ongli, mustahkam, va sistemali ravishda egallashning ta'minlanishidir. O`zlashtirish-o`quvchining uyushgan bilish faoliyatidir. Ijodiy o`zlashtirish sifatida o`qish, bilim egallash uch omilga-nimani o`qitishga bog`liqdir. O`zlashtirishning psixologik komponentlari: o`qishga ijobiy munosabatda bo`lish, material bilan bevosita hissiy tanishish, olingan materialni faol ravishda qayta ishlash jarayoni bo`lgan tafakkur, qabul qilingan va ishlab chiqilgan materialni esda olib qolish. O`qitishning turli bosqichlarida analitik-sintetik faoliyat.

O`quv faoliyati bu shunday faoliyatki, unda shaxsning psixik jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, uning asosida yangi faoliyatlar yuzaga keladi. O`quv faoliyati insonning butun hayoti davomida namoyon bo`luvchi uzluksiz jarayondir.

Rus psixologi A.N.Leontev inson faoliyatining psixik va Amaliy shakllari mavjudligini, bola ongi aynan o`quv faoliyatida o`shini ta'kidlaydi.

D.B.Elkonin esa o`quv faoliyatining xususiyatlarini ko`rsatib, uni mohiyatiga, mazmuniga va o`zini namoyon bo`lish shakliga ko`ra ijtimoiylikini ta'kidlaydi.

O`quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o`quvchida o`zgarish yuz beradi. Uning mahsuli turli motivlar asosida, qurilgan bo`lishi darkor. Bu motivlar bevosita o`quvchi shaxsining o`sishi va rivojlanishi bilan bog`liq bo`lishi kerak. O`quv faoliyati ta'lim, o`qish va o`rganish degan tushunchalar bilan bevosita bog`liqdir. Ta'lim o`qituvchi va o`quvchi hamkorligidagi o`quv faoliyati o`qituvchining bilim, ko`nikma va malakalarini o`quvchilarga o`rgatish jarayonidir.

Ta'lim jarayoni bevosita muayyan axborotni, harakatlarni, hulq-atvorning shakllarini o`zlashtirishga qaratilgandir. O`quv faoliyati bilan bog`liq bo`lib, ular bilim, ko`nikma va malakalarni o`zlashtirishga, o`rgatishga xizmat qiladi.

1. O`quv faoliyatining besh elementi mavjud:
2. O`quv motivlari
3. O`quv topshiriqlari
4. O`quv harakatlari
5. O`qituvchining nazorati
6. O`qituvchining baholashi

D.B.Elkonining ta'kidlashicha, o`quv faoliyatining shakllantirilishi bu faoliyat ayrim kishilar bajarilishini asta-sekinlik bilan o`quvchining o`ziga o`qituvchining ishtirokisiz mustaqil bajarish uchun o`tkazilishidir.

Ta'lim jarayoni alohida tashkil etiladigan hamda boshqariladigan faoliyat bo`lib, u o`quvchilarning o`quv faoliyatlarini tashkil etadi va ularni boshqaradi.

Ta'lim jarayoni besh elementdan iborat:

1. Ta'limning maqsadi-nima uchun o`qitish kerak?
2. Ta'limning mazmuni-nimaga o`qitish kerak?
3. Ta'limning metodlari, usullari va pedagogik muloqot yo`llari
4. Ta'lim beruvchi
5. O`quvchi

Ta'lim jarayonini tashkil etish: ideal va amaliy faoliyatning u yoki bu turini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun zarur bo`lgan tashqi olamning muhim ahamiyatli xossalri xususidagi axborotning o`zlashtirilishi:

-faoliyatning ana shu barcha turlari tarkib topgan usullari va jarayonlarining o`zlashtirilishiga;

-maqsadga muvofiq keladigan usullar va jarayonlarni to`g`ri tanlash va foydalanishga bog`liq.

Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati:

1. Motivatsiya.
2. Ma'lumot usullari.
3. Malumotning tushunarligi.

4. Xotira
5. Ma'lumotni qo'llash.

Ta'lim va ta'lim jarayonida bolani rivojlanish muammosi psixologik markaziy maslalardan biridir. Ta'lim va rivojlanish muammosiga doir qator nazariyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ulardan biri:

1. Aqliy hatti-harakatlar, bilimlar, malaka va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish nazariyasi (P.Ya.Galperin).

P.Ya.Galperin-nazariyasi bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish jarayoni olti bosqichni boshidan kechirib, ulaga:

1. Motivatsiya
2. Tushuntirish
3. Moddiy formadagi xatti-harakatlarni bajarish.
4. Baland ovozda xatti-harakatlar va vazifalarni bajarish.
5. Bajariladigan xatti-harakatlarni ichki rejada ovoz chiqarmay bajarish.
6. Faoliyatni fikran bajarish kiradi.

Ushbu nazariyada ta'limning uchta asosiy turlari ajratiladi:

-birinchi turda–xatti-harakatlarni o'zlashtirish xatolar bilan kechadi, berilayotgan material etarli darajada anglanilmaydi, ta'lim oluvchi ta'limning asl mohiyatini tushunib etmaydi;

-ikkinchi turda-materialni nisbatan dadil va to'la tushunilishi va material bilan bog'liq tushunchalarni ajratilishi bilan xarakterlanadi;

-uchinchi tur-tez, samarador, va bexato xatti-harakatlarni o'zlashtirilishini ta'minlab beradi.

V.V.Davidov nazariyasi. Ushbu nazariya kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni ilmiy tushunchalarni o'zlashtirilishi lozim bo'lib, bu o'z o'rnida xususiyan umumiy bilimlarga o'tilishni ta'minlaydi.

Qator nazariyalar muammoli darslarni tashkil etishga qaratilgandir.

Ta'limning psixologik asoslari muammosi ko'pgina masalalarni qamrab oladi. Ta'limning muvaffaqiyati bir qator psixologik omillarga bog'liq bo'ladi. Avvalo o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabatiga to'xtaylik. Bu munosabat diqqatda, his-tuyg'ularda, qiziqishlar va irodada, shuningdek, shaxsning tutgan yo'lida namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayoni avvalo o'quvchilar diqqatin yo'lga solishni talab etadi. Darslarda ko'rgazmali qurollardan, texnik va EHM vositalaridan foydalanish ta'lim oluvchida ixtiyorsiz diqqatni yuzaga keltiradi. Ta'lim jarayonida ta'lim beruvchining vazifasi darsda ishlash holatini yuzaga keltirishgina emas, balki o'quvchilarning darsda o'tiladigan materialni idrok etishga tayyor turishlarini

kuzatish hamdir. Dars jarayonida bu qonuniyatlarni nazarda tutish va o`quvchilar diqqatini materilaning asosiy jihatlariga jalb etish hamda ularni takrorlash kerak.

Ta'lim jarayonining samaradorligi ko`p jihatdan o`qituvchi tomonidan beriladigan ko`rsatmalarga ham bog`liq. O`qituvchining roli shundan iboratki, u o`quvchilarga tegishli ustanovkani hosil qilishi, nimani vaqtincha, nimani umrbod esda olib qolishi kerakligini, nimani butunlay esda olib qolmasdan, faqat tushunib olish kifoya qilinishi, nimani so`zma-so`z esda olib qolishni, nimaning ma'nosini o`z so`zlari bilan aytib berish uchun esda olib qolish zarurligini ko`rsatib o`tish lozim. Kuzatishlar shuni ko`rsatadiki, bunday ko`rsatmalar berilmaganda, o`quvchilarda ko`pincha noto`g`ri tasavvurlar vujudga keladi.

O`qitishning emotsionalligi ta'limning muvaffaqiyatlilikini ta'minlovchi omillardan biridir. Ta'lim berish jarayoni emotsional jarayon. Agar o`quvchilarga berilayotgan axborot ularda hech qanday his-tuyg`u uyg`otmasa, uni o`quvchilar yaxshilab esda olib qolmaydilar. Gap o`quvchilarning psixik holatlari, ya'ni ularning muayyan bir paytdagi kechinmalari haqida ham borishi kerak, albatta. Ulardagi quvonchli, optimistik kayfiyat o`quv faoliyatini juda samarali qiladi. O`quvchilar emotsional ruhdagi materialni durustroq o`zlashtirib oladilar.

O`tkazilgan tajribalar o`quvchilar hech qanday his-tuyg`u uyg`otmaydigan materialga qaraganda, emotsional ruhdagi materialni yaxshiroq eslab qolishlarini ko`rsatadi.

Qadimda greklar juda ajoyib iborani qo`llaydilar: «Talaba-to`ldirib turilishi kerak bo`lgan idish emas, balki yoqib turilishi lozim bo`lgan mash'aldir». Bu fikrning tagida chuqur ma'no bor. Zero, o`qituvchi biz yuqorida ta'kidlab o`tgan ta'lim metodlari muammoli ta'lim, qisman izlanish metodi va tadqiqot metodlaridan keng qo`llanishi kerak. Ta'lim jarayonini bugungi kundagi asosiy bo`lgan shaxsni shakllantirish bo`lib, yuqorida aytib o`tgan metodlardan foydalanish uchqunlardan katta mash'allar paydo bo`lishini ta'minlab beradi.

Ta'lim jarayonida o`quvchilarning bilishga qiziqishlari g`oyat katta rol o`ynaydi. Ma'lumki, qiziqish o`quvchilarning emotsional bezagi, biror buyumni, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo`nalishidir.

Psixologiyada qiziqishq-bu shaxsning o`zi uchun qimmatli yoki yoqimli bo`lgan muayyan narsa va hodisalarga munosabatidir. Qiziqishlar shaxsning muhim va individual xususiyatlaridan biri bo`lib hisoblanadi. Qiziqishlar o`quvchilar hayotida katta rol o`ynaydi. Ular o`quv faoliyatini faollashtiruvchi asosiy turtkilar-motivlardir. Qiziqishlar maktab o`quvchisiga fan asoslarini durustroq o`zlashtirib olishlariga, aqliy qobiliyatlarning o`shishiga, bilim doirasining kengayishiga imkon beradi. O`qituvchining vazifasi o`quvchini dastlab qiziqtirib qolgan ishning o`zi bilan shug`ullanishga majbur qilish emas,

ta'sirchan qilish, qiziqishlarining markaziga aylanib qolgan faoliyat bilan shug'ullanish istagiga, mayliga aylantirishdir.

Umumiy psixologiya kursidan ma'lumki, iroda bu shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadining aniqligi, uni amalga oshirish uchun intilishi, maqsad yo'lida ma'lum bir qarorga kelish tezligi va uni o'z vaqtida ijro etishi bilan belgilanadigan sifatidir. Ta'lim jarayonida o'quv materialiga bo'lgan diqqatning barqaror bo'lishida irodaviy zo'r berishning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ta'limda iroda o'quvchida maktab va uyda o'tkaziladigan Mashg'ulotlarga tayyor turishda namoyon bo'ladi. O'quv materialini o'rganish-eslab qolish va o'quvchining irodaviy zo'r berishgagina bog'liq. Iroda o'quvchilarning fikrlash faoliyatlarida-masalani echishga, qo'yilgan savolga javob topishga va hokozolarga intilishida namoyon bo'ladi. Ular o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni hosil qilishda ham tarkib topadi.

Psixologlar olib borgan tadqiqotlarda o'quvchilar tomonidan berilgan materialning o'zlashtirilishi ko'p jihatdan irodaning tarbiyalanishiga bog'liqdir. Irodaviy aktivlik ta'limning zarur shartidir. Ta'lim muassasidagi ta'lim jarayonining o'zi o'quvchilardan irodaviy o'stirish omillaridan biridir.

Ta'lim jarayonida bilish jarayonlarini shakllantirishga alohida e'tibor berish lozim. Zero bilish jarayonlari juda murakkab faoliyat bo'lib, unda jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, abstrakt tafakkurdan amaliyotga o'tiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, idrokni tarkib toptirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish nihoyatda muhimdir. Chunki fazoni, vaqtni va harakatlarni idrok etishda ham yosh xususiyatlarda turli farqlar mavjud bo'ladi.

Motiv-inson hulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi tushunchadir.

Motivatsiya esa hulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni bo'lib, unga tashabbus, yo'nalganlik tashkilotchilik, qo'llab-quvvatlash kiradi. Ta'lim jarayonida o'qish motivlari «nima uchun?», «nimaga?», «qanday maqsad bilan?» kabi savollar asosida yuzaga keladi. Motivlar birinchidan, o'quv faoliyatiga undasa, ikkinchidan maqsadga erishish uchun motivlar o'quvchilar tomonidan tanlanib, ular o'quvchining maqsadi, qiziqishi, kelajak rejalari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'quv motivlari turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi.

O'quv faoliyati motivatsiyasining manbalari mavjud bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

1. Ichki manbalar. Ular insoniy tug'ma yoki orttirilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ulardan eng muhimi tug'ma informatsiyaga bo'lgan ehtiyojdir. Orttirilgan ehtiyojlar esa gnostik va ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar hisoblanadi.

2. Tashqi manbalar. Ular shaxsning hayot shart-sharoitlari bilan belgilanadi.

Talablar ularning birinchisi bo`lib, jamiyatning shaxsdan talab qiladigan doimiy hulq-atvor bildiradi. Bog`cha, maktab, oila boladan juda ko`p ishlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Ijtimoiy kutish har birimizdan ma'lum bilimlar, ko`nikmalar darajasini bo`lishi, zarurligini jamiyat kutishini bildiradi. Masalan, bir yoshli bola yurishi kerak, 7 yoshdan u o`qishi kerak, 15 yoshdan u kasb tanlashi kerak deb hisoblaymiz. Imkoniyatlar-shaxs faoliyatini belgilovchi ob'ektiv shart-sharoitlaridir. Masalan, bolaning undan boy kutubxona uni kitob o`qishga undaydi.

2. Shaxsiy manbalar: bu shaxsning qadriyatlarini sistemasi ustanovkalari g`oyalaridir. Bu manbalar har bir shaxs faoliyatining ketishiga ta'sir etib ta'lim jarayonining motivatsiyasini tashkil etadi. V.A.Krutetskiy o`spirinlarda uchraydigan motivlarning quyidagilarni alohida ifodalaydi:

- a) Biror o`quv faniga qiziqish;
- b) Vatanga foyda keltirish istagi;
- v) Shaxsiy qobiliyatni ro`kach qilish;
- g) Oilaviy an'analarga rioya qilish;
- d) Do`st-birodarlarga ergashish;
- e) Moddiy ta'minlash va hakovolar.

Ta'lim jarayonining natijasi o`zlashtirish, ichki va tashqi faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda o`zgartirishdir. Ta'lim bir odamning boshqasiga bilim va ko`nikmalar berishidir. Bilim, ko`nikma va malakalar ta'lim jarayonining natijasidir. Bilimlarni o`zlashtirish jarayoni muammosi P.Ya.Galperin va N.F.Talizina tomonidan o`rganilgan. Ular aqliy hatti-harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasini ishlab chiqqanlar. Aqliy xatti-harakatlarning birinchi bosqichi rasm, sxema, diagramma va shartli belgilar tarzida o`z ifodasini topadi. Aqliy xatti-harakatlarning ikkinchi bosqichi ko`rgazmalardan olgan tasavvurlari to`g`risida o`quvchilarning ovoz chiqarib, fikr yuritishdan iboratdir. Uchinchi bosqich esa, sub'ekt ongida tasavvur, tushuncha, qonuniyat, xossa, xususiyat, opertsiya, usul tariqasida namoyon bo`ladi. Ma'ulmki, o`quvchilarga taklif etiladigan axborotlar aql bovar qilmaydigan darajada ezlik bilan ko`payib bormoqda.

To`rtinchi bosqichda esa faoliyatni fikran bajarishga o`tiladi. Bundan ravshan ko`rinib turibdiki, materialni asosan yodlab olish va xotirada saqlab qolishga asoslanadigan ta'lim hozirgi talablarga qisman javob bermoqda. O`quvchilarga hamisha yangilanib turadigan axborotni mustaqil ravishda o`zlashtirib borishga va o`qishni bitirib ketganidan keyin, kishiga jadal sur'atlar bilna o`sib borayotgan fan-texnika taraqqiyotidan orqada qolib ketmaslik imkoniyatini beradigan qobiliyatlar taraqqiyotini beruvchi tafakkur sifatlarini

tarkib toptirishi muammosi birinchi o`ringa chiqib bormoqda. Ta'lim jarayonida o`zlashtirishning muvaffaqiyati quyidagilarga bog`liq:

1. Ta'lim mazmuniga
2. O`quv rejalari, dasturlari, darsliklar va o`quv qo`llanmalarining mavjudligiga:

3. Ta'lim metodikalarini takomillashganligi;

4. O`qituvchi mahoratiga;

5. O`quvchining individual psixologik xususiyatlari

Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, turli individual tipologik xususiyatlarga ega o`quvchilar uchun ta'limning yagona qulay, optimal sharoitlarini yaratish mumkin emas. Ammo o`zlashtirishning samaradorligini oshirishda muammoli ta'lim, noan'anaviy ta'lim usullarini qo`llash muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyatiga ko`ra ta'limning quyidagicha metodlarni ajratiladi:

1. Tushuntiruv-ko`rsatmalilik metodi-bu metod reproduktiv metod bo`lib, unda faoliyat o`qituvchi tomonidan olib boriladi. O`quvchilar ta'lim jarayonida bilim oladilar, tanishadilar.

Bu metod juda keng tarqalgan metodlardan biri bo`lib, uni takomillashtirilgan usullari mavjud, bu programmalashtirilgan ta'limdir.

2. Reproaktiv metodi o`quvchi faoliyat ko`rsatib, unda o`quvchiga berilayotgan bilimni qayta xotirada tiklab, olingan bilimni nusxa sifatida qabul qiladi.

3. Muammoli ta'lim metodi-o`qituvchi tomonidan tashkil etilib, u produktiv xarakterga egadir. Ushbu metod orqali o`quvchi bilim va malakalarini shakllantiradi. Ushbu metodning takomillashtirish yo`llaridan biri ishchan o`yinlarni tashkil etishdan iboratdir.

4. Qisman izlanish metodi-o`qituvchi nazorati ostida tashkil etiladigan metod bo`lib, u produktiv xaraterga ega, bunda o`quvchi ijod qiladi.

5. Tadqiqot metodi-o`qituvchi ilm yordamisiz tashkil etadigan ta'lim metodi bo`lib, u o`quvchining mustaqil izlanishi, fikrlashi va bilimlar transformatsiyasini talab etadi.

Ta'lim jarayoni tashkil etishning o`ziga xos metodlaridan biri ishchan o`yinlardir. Ishchan o`yinlar munosabatlar sistemasini modellashtirish, faoliyat xarakteristikasini tashkil etishga yordam beradi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» da ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni kiritish ta'kidlanadi. Pedagogik-texnologiya-bu ta'lim jarayoniga sistemali yondoshuv bo`lib, unda ta'lim jarayonining tashkil etishda texnika va inson imkoniyatlari hisobga olinadi va ularning o`zaro munosabati ta'limning optimal formalari yaratilishiga zamin bo`ladi.

- Pedagogik texnologiyalarni quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin;
- Ta'lim-tarbiya ishtirokchilari shaxsiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar;
 - Hamkorlik faoliyati a'zolarining kasbiy tayyorgarligi;
 - Ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni, mohiyati, amalga oshirish vositalari;
 - Ta'lim jarayonini differentsiatsiyalashtirish;
 - Ijodiylik.

Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek-«Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi».

Ta'lim jarayonida o'quvchining mustaqil ta'lim olishini faollashtirish zarur va baholashning yo'llarini o'quvchi tomonidan tanlanishi va bajarilishi bilan xarakterlanadi.

O'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shakllantirish zarur. Fikrlash operatsiyalari asosida dars jarayoni faollashtiriladi. Bu o'quvchining «Nima uchun?», «Qanday maqsada?», «Sabablari qanday?», «Natija nima uchun shunday bo'ldi?» singari savollarning muhokamasi orqali amalga oshirilishi mumkin. O'qituvchilarni evristik, muammoli vaziyatlarga tortish, tanqid, gumon holatlarini muhokama qilish, ulardagi muammolarni mustaqil holda topish va ularni echish uchun o'z loyihalarini tuzish va himoya qilish o'quvchilar tafakkurining ma'nodor va unumdor bo'lishiga xizmat qiladi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997 yil) ta'lim muammolari oldiga mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish muammosini qo'ygandir.

Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek: o'qituvchining bosh vazifasi o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iboratligini ko'pincha yaxshi tushunamiz, lekin afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz.

Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi, agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar.

Hozirgi zamon o'quv muassasalrining vazifasi yosh avlodni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Albatta, fikrlashda ham individual farqlar mavjud. Fikrlashni bilish-bu insonning aqlidir.

Aqlning quyidagi sifatlarini ajratish mumkin:

1. Mazmundorlik (boyligi, chuqurligi, hukmga boyligi).
2. Fikrlashning kengligi (keng va tor) va chuqurligi, nazariya va amaliyotning uzviyligiga bog'liqdir. Amaliyot, hukmning to'g'riligi mezondir.

3. Fikrlashning mustaqilligi-umumiy tajribani qo'llay olish, shaxsiy fikrga ega bo'lishi, tajribaga munosabat bildirish.
4. Aqlning tashabbuskorligi.
5. Aqlning egiluvchanligi, vazifasi standart echishdan qochish.
6. Aqlning tanqidiyligi, o'z ishini Aniq baholay olish, uni o'lchash.
7. Aqlning mahsuldorligi.
8. Fikrning ketma-ketligi
9. Tafakkurning tezligi

Aql haqida ayrim olimlar va arboblarning fikrlari keltirilgan. «Ulug' aql egalari o'z oldilariga maqsad qo'yadilar, qolgan odamlar o'z istaklari ortidan ergashadilar» (Vashington Irving).

«Aql-bu yaxshi tashkil etilgan bilimlar tizimidir» (K.D.Ushinskiy).

Yuqorida aytib o'tilgan barcha sifatlar yosh o'zgarishi sari o'zgarib boradi. Ijodiy ishda fikrlashning mustaqilligi va tanqidiyligi zarur bo'lib, u aqliy faoliyatning produktivligini ta'minlaydi.

Ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay xilmal xil ko'nikma va malakalarni hosil qiladilar.

Ko'nikma-mashq qilish natijasida yuzaga kelgan hatti-harakatlarning avtomatlashgan usuli. Fiziologik jihatdan ko'nikma bosh miyaning nerv bog'lanishlarining barqaror tizimning funksiyasini ta'minlaydi. Dinamik-steriotiplarni yaratish sharoitlari bir vaqtning o'zida avtomatlashgan akt bilan murakkab analitik-sintetik faoliyatni yuzaga keltiradi. Buning natijasida nafaqat ko'nikmalar, balki malakalar ham yuzaga keladi.

Malaka-oldinga qo'yilgan maqsad va hatti-harakat sharoitidan kelib chiqadigan muvaffaqiyatli harakatlar usulidir. Malakalar xatti-harakatning maqsad va konkret shart-sharoitlariga tegishli bo'lgan holda doimo suyanadi. Odam ishni qanchalik yaxshi bilsa, uni shunchalik malakali amalga oshiradi va undan foydalanadi.

Ko'nikma va malakalar xatti-harakat uslubi bo'la turib, ma'lum faoliyat turiga qarab ishlab chiqarish, o'quv, ijtimoiy, sport, tashkiliy, texnik faoliyat, ilmiy faoliyat, san'at sohasidagi ko'nikmalar va boshqalar bo'lishi mumkin. Lekin, barcha faoliyat turlarida qo'llaniladigan ko'nikma va malakalar mavjud: bular-harakat, senaor, aqliy ko'nikma va malakalardir. Harakat ko'nikmalariga jismoniy mehnat, sport va o'quv ko'nikmalari (xat yozish, tez o'qish va hakozi) kiradi.

Sensor ko'nikma va malakalarga o'lchov, yorug'lik, ovoz va simvolik ma'lumotlarni tez va to'g'ri qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan va boshqarish markazlarida takrorlab borishlar kiradi.

Aqliy ko'nikma va malakalarga-kuzatish usullari, malakalarni rivojlantirish, og'zaki va yozma hisob-kitobni ishlab chiqish, harakatlarga yo'naltirish, kitob

bilan ishlash, arxiv materiallarini yig`ish, ilmiy tajriba o`tkazish va hakoza, ko`nikmalar mashq natijasida yuzaga keladi, ya'ni bunda maqsad sari yo`naltirilgan (doimiy) qaytarish mustahkamlashga olib keladi va samarali usullar asosida qayta-qayta qaytarilishi amalga oshiriladi.

Inson tomonidan egallangan ko`nikma va malakalar yangi ko`nikmalarni shakllantirishiga ta'sir ko`rsatadi.

Qonuniyatlar:

1. Ko`nikmaning hosil bo`lishining notekis jarayoni. Bu mashqlarning egri grafigida namoyon bo`ladi.

2. Ko`nikmalarning kuchayishi. Ijobiy ko`nikmalarning yangilarin shakllanishiga ta'siri ko`chish deyiladi. Ko`nikmalardagi salbiy ta'sir esa interferentsiya deb ataladi, bunda eski ko`nikma yangisining shakllanishiga halaqit beradi.

3. Ko`nikmani progressiv va regressiv-ko`nikma uzoq vaqt miqdorida xizmat qilishi uchun undan foydalanish lozim. Aks holda deavtomatlashtirish yuzaga kelib, zarur harakatlar o`z tezligi, zarur harakatlar o`z tezligi, yangiligi, aniqligi va avtomatlashtirilgan harakatlarni ta'minlovchi xususiyatlarini yo`qotadi.

Odatlar-bu shunday xatti-harakatlarki, ular o`z-o`zidan, avtomatik tarzda yuz beradi. Odatlarni insonning madaniy va ahloqiy hulqida ahamiyati katta.

Ta'lim boshqariladigan jarayoni bo`lib, bunda har bir bolaning harakati qadamba-qadam nazorat qilinadi, o`qituvchi har bir bosqichda o`quvchining bilimlarini malakalarini o`zlashtirish haqida axborot olib iuradi, yangi material avvalgi materialni o`zlashtirishga qarab taqdim etiladi.

baholashga va mustaqil ta'lim olishga asos bo`lish kerak.

Ta'lim va aqliy taraqqiyot.

Reja:

1. Chet El psixologiyasida ta'lim va taraqqiyot muammolari
2. L.S.Vo`gotskiy tadqiqotlarida ta'lim va taraqqiyot munosabati
3. Ta'limni jadallashtirish muammolari va ularning o`ziga xos xususiyatlari.
- 4 Ta'limni individuallashtirish haqida tushuncha
5. Ta'limni individuallashtirish printsiipi

Tayanch so`z va iboralar

Ta'lim, taraqqiyot, A.Vallon, J.Piaje, L.S.Vo`gotskiy tadqiqotlari, ta'limni jadallashtirish muammolari,

Ta'lim, individuallashtirish, psixologik xususiyatlar, o`qitish, ta'limga individual yondoshish, diagnostik metodikalar, tafakkur

Chet el psixologiyasida ta'lim va taraqqiyot muammolari. A.Vallon, J.Piaje, J.Bruner, V.Okon va boshqalarning ilmiy nazariyalari va ularning sharhi, L.S.Vigotskiy tadqiqotlarida ta'lim va taraqqiyot munosabati. P.P.Blonskiy asarida ta'limning etakchilik roli haqida. Ta'limni jadallashtirish muammolari va ularning o`ziga xos xususiyatlari. Ta'limni individuallashtirish-o`quvchining individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olishdir.

Ta'limni individuallashtirish printsipli o`qitishda o`quvchilarning real tiplariga tayanish demakdir. Ta'limda individual yondoshish masalalari (metodikalar ishlab chiqish). Ta'limni individuallashtirishda diagnostik metodikalardan foydalanish. Ta'limni individuallashtirishda intellekt va tafakkur asosiy mezonlardan biridir.

Hozirgi sharoitda ta'limni o`quvchilarda muayyan bilim, ko`nikma va malakalar sistemasini tarkib toptirishdangina iborat deb aslo talqin qilib bo`lmasligi yaxshi ma'lum. Ta'limni shunday tashkil etish vazifasi qo`yilmoqdaki, u o`quvchilarning aqliy taraqqiyotini maksimal darajada ta'minlaydigan bo`lsin. Shuning uchun ham biz oddiy ta'lim haqida emas, balki rivojlantiruvchi ta'lim to`g`risida gapiramiz.

Nimani o`qitish kerak va qanday o`qitish kerak? Bu muammo keyingi yillarda maktab dasturlari hamda o`quvchilarning fan va texnika taraqqiyotining hozirgi darajasidan ancha orqada qolayotganligi munosabati bilan pedagoglar, metodistlar, psixologlarning alohida diqqat-e'tiborini talab qildi. Texnika taraqqiyoti va fanning tez sur'at bilan rivojlanayotganligi yosh avlodning umumiy ta'lim tayyorgarligi darajasiga tobora ko`proq talablar qo`ymoqda, o`quv dasturlari va kurslarini qayta ko`rish, zamonaviylashtirish zarur bo`lib qoldi.

Shveysariyalik psixolog J.Piajening fikricha, bolaning aqliy o`sishi o`zining ichki qonunlari asosida rivojlana borib, sifat jihatdan o`ziga xos bir qator genetik bosqichlarni bosib o`tadi. Ta'lim va aqliy etilish jarayonini faqat bir qadar tezlatishga yoki sekinlashtirishga qobildir, lekin u aqliy jihatdan etilish jarayoniga hech qanday jiddiy ta'sir ko`rsata olmaydi. Demak, ta'lim rivojlanish qonunlariga bo`ysunish kerak. Masalan: bolada mantiqiy tafakkur etilmay turib, uni mantiqiy fikr yuritishga o`rgatish foydasizdir. Ta'limning turli bosqichlari bolaning tegishli psixologik imkoniyatlari pishib etiladigan muayyan yoshidan qat'iy nazar bog`liqligi shundan kelib chiqadi.

Ta'kidlash joizki, ta'lim etakchi rolni bajaradi, ta'lim va rivojlanish esa o`zaro bir-biriga bog`liqdir; ular alohida sodir bo`ladigan ikki jarayon bo`lmay, balki bir butun jarayondir. Ta'limsiz to`la aqliy rivojlanish bo`lishi mumkin emas.

Ta'lim rivojlanishiga turtki bo'ladi, rivojlanishni o'z ortidan ergashtirib boradi. Zarur sharoit tug'ilganda ta'lim mantiqiy fikrlash malakasini tarkib toptiradi va tegishli aqliy rivojlanish uchun zamin bo'ladi.

Aqliy rivojlanish tushunchasining o'zi turli tadqiqotchilar tomonidan har xil talqin qilinmoqda. S. L.Rubinshteyn bilan B G.Ananev birinchilar qatori aqliy rivojlanishni, umumiy intellektni tadqiq qilish bilan shug'ullanishga da'vat etib maydonga chiqdilar. Ananev bu kategoriyalar odamning shunday murakkab psixik xususiyatidirki, o'qish va mehnatdagi muvaffaqiyat ana shu xususiyatga bog'liqdir, deb gapirdi. Olim bu kategoriyalarni bilishga oid turli vazifalarning qo'yilishi va hal etilishi bilan bog'langan, ya'ni hodisaga eng umumiy mo'ljallovchi xarakteristika bergan bo'lib, bu xarakteristika uni hal etishning mumkin bo'lgan yo'llarini ko'rsatib beradi.

Keyingi yillarda ana shu ko'rsatib o'tilgan muammoni turli yo'nalishlarda tadqiq etish boshlab yuborildi. Bu tadqiqotlar orasida N.S.Leytesning tadqiqotlarini qayd qilib o'tish kerak.

N.S.Leytes, avvalo aql sifatlarini o'z ichiga oluvchi umumiy aqliy qobiliyatlar (garchi ular jiddiy ravishda iroda va emotsional xususiyatlarga bog'liq bo'lsa ham) odamning nazariy bilish va amaliy faoliyat imkoniyatlarini xarakterlab beradi, deb ta'kidlagan. Odam intellekti uchun eng muhim narsa shuki, u atrofimizni o'rab olgan va olamdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni aks ettirish hamda shu bilan voqelikni ijodiy ravishda qayta o'zgartirish imkonini beradi. N.S.Leytesning ko'rsatib o'tganiga qaraganda, oliy nerv faoliyati xususiyatlarida aktivlik va o'z-o'zini tartibga solishning ayrim shart-sharoitlari yashiringan bo'lib, bular umumiy aqliy qobiliyatlarni tarkib toptirishning muhim ichki shartlaridan iboratdir.

Yuqorida bayon qilinganlar munosabati bilan aqliy rivojlanishning mazmuniga oid mezonlar (belgilar, ko'rsatkichlar) masalasi vujudga keladi. Bunday eng umumiy mezonlarning ro'yxatini N.D.Levidov keltirib o'tadi. Uning fikricha, aqliy rivojlanish quyidagi ko'rsatkichlar bilan:

- 1) Tafakkurning mustaqlligi bilan
- 2) O'quv materialini o'zlashtirishning tezligi va mustahkamligi bilan,
- 3) Standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda aqliy chamalashning tezligi bilan,
- 4) O'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish (muhim bo'lgan narsani muhim bo'lmagan narsadan ajrata bilish) bilan,
- 5) Aqlning tanqidiy qarashi, balandparvoz, asossiz mulohazalarga moyillikning yo'qligi bilan xarakterlanadi.

Ta'limning asosi-o'qituvchining o'quvchilarga etkazadigan mo'l-ko'l axborotini esda olib qolishi emas (garchi, bu muhim vazifa bo'lsa-da), balki bu axborotni

olish jarayonida o`quvchilarning o`zlari aktiv ishtirok etishi, ularning mustaqil fikr yuritishini mustaqil bilim olish qobiliyatini, o`z-o`ziga ma'lumotni oshirish qobiliyatini sekin-asta shakllantirib borishdan iborat bo`lmog`i lozim. Ta'lim psixologiyasi sohasida ishlayotgan tadqiqotchilarning asosiy vazifasi ta'lim protsessida mustaqil, ijodiy tafakkurni va o`quvchilarning bilim aktivligini tarkib toptirish va rivojlantirishning qulay sharoitlarini aniqlashdir. Bunda psixologlar L.S.Vo`gotskiy tomonidanoq aniqlangan qoidaga, ya'ni ta'lim berish o`quvchi qo`lga kiritib bo`lgan rivojlanish darajasini ko`zlamasdan, birmuncha olg`aketishi, o`quvchining tafakkuriga uning mavjud imkoniyatlarini birmuncha oshiradigan talablar qo`yishi, u erishgan va yaxshi o`zlashtirib olgan analitik–sintetik faoliyat darajasini talab qilishi kerak degan qoidaga asoslanadilar L.S.Vigotskiy ta'limning aqliy rivojlanishdagi etakchi rolini ta'kidlar ekan, ta'lim o`quvchining rivojlanishidagi kechagi kunga emas, balki ertagi kunga tayanmog`i lozim, deb hisoblagan edi. Ta'lim rivojlanishining faqat tugallangan darajasi asosida qurilmasdan, avvvolo hali unchalik tarkib topmagan narsalarga tayanmog`i kerak.

Bu printsiptni qanday tushunish kerak? Misol keltiramiz-kichik yoshdagi o`quvchida o`qish faoliyatini ta'minlaydigan psixik funktsiyalar hali tarkib topmasdanoq (analiz va sintez va muskul harakat analizatorlarining rivojlanishi va hakozolar ko`zda tutiladi)unga o`qishni o`rgata boshlaydilar. L.S.Vigotskiy boladagi aqliy rivojlanishning ikki darajasi haqidagi qoidani ifodalab berdi. Birinchi daraja, aktual rivojlanish darajasi o`quvchi tayyorgarligini mavjud darajasi bo`lib, u o`quvchining qanday topshiriqlarni to`la mustaqil bajara olish bilan xarakterlanadi.

Ancha yuqori bo`lgan ikkinchi daraja (uni Vigotskiy eng yaqin rivojlanish zapasi deb atagan) bolaning nimani mustaqil bajara olmasligini, lekin ozroq yordam bilan nimaning uddasidan chiqa olishini ko`rsatadi. Vigotskiy bola bugun kattalar, o`qituvchi yordamida bajarayotgan narsani ertaga mustaqil ravishda o`zi bajaradi, eng yaqin rivojlanish darajasiga o`tadi deb ta'kidlagan edi.

Psixologlar ana shu printsiptga asoslanib ta'lim jarayonida o`quvchilarning fikrlash faoliyatini aktivlashtirishning psixologik shart-sharoitlarini, o`quvchilarning mustaqil, aqliy faoliyat samarali metodlarini egallash shart-sharoitlarini tadqiq qilmoqdalar, o`qish jarayonida «tayyor» bilimlarni o`zlashtirish bilan mustaqil «kashfiyotlar» qanday nisbatda bo`lishini aniqlamoqdalar.

L.S.Vigotskiy: «Bola taraqqiyotini xech mahal maktab ta'limidan tashqaridagi soya deb hisoblash mumkin emas», -deb ta'kidlaydi. Bundan tashqari, ta'lim va taraqqiyot bir-biriga tobe bo`lmagan jarayonlardir, degan yo`nalishdagi psixologlarni ham u qattiq tanqid qiladi.

P.P.Blonskiy ta'limning bola taraqqiyotidagi o'rniga alohida ahamiyat beradi. Shuning uchun o'quvchilarning aqliy rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri maktab dasturi mazmuniga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ta'lim jarayonida bolalar ma'lum qoida asosida faoliyat qilishga odatlanadilar. Ta'lim ta'siri natijasida o'quvchilarda o'z-o'zini va o'zining aqliy faoliyatini nazorat qilishi yuzaga keladi.

3. Ilmiy axborot oqimining shiddat bilan o'sib borayotganligi shunga olib kelmoqdaki yil sayin ilmiy bilimlarning umumiy miqdori bilan ularning maktab yoki oliy o'quv yurtida o'zlashtiriyotgan qismi o'rtasidagi farq ortib borayapdi. Birorta ham o'quv yurti kishiga uning ishlashi uchun zarur bo'ladigan bilimlarning xatto kichik bo'lgani ham berishga qodir emas. Hayotning jo'shqin suratidan orqada qolmaslik uchun umr bo'yi o'sish, o'qib-o'rganish, o'z bilimlarini to'ldirib borish kerak bo'ladi.

Bu ahvolning uddasidan chiqish uchun ikkita vazifani hal qilish kerak. Birinchi vazifa -Oliy ta'lim bilan maktabdagi ta'lim o'rtasidagi tafovutni ham miqdor jihatdan ham sifat jihatdan maksimal darajasida qisqartirish masalasi edi. Bu vazifa maktab dasturlarini zamonaviylashtirish yo'li bilan bajariladi. Ikkinchi vazifa ta'limning xarakterini qayta qurishning bir necha yo'llari, yo'nalishlarini tadqiq qilmoqda. Bu birinchidan, ta'limni oqilona jadallashtirish bo'lib, u xususan, o'quvchilarning yoshlariga xos aqliy imkoniyatlari haqidagi an'anaviy tasavvurlarni o'zgartirish, o'quvchilarning aqliy qobiliyat zahiralarini qidirib topishdir. Ikkinchidan, psixologlar ta'lim jarayonida o'quvchilarda aktiv, mustaqil, ijodiy tafakkurni, mustaqil bilish faoliyatiga, mustaqil bilim eagallashga yoki ba'zi hollarda aytishlaricha, o'z-o'zicha ta'lim olishga, maktabdan keyin mustaqil ma'lumot olishga, oid qobiliyatni butun choralar bilan tarkib toptirishni najot yo'li deb bilmoqdalar.

Ta'limni jadallashtirish muammosidan boshlaymiz. L.V.Zankov ancha mashhur yangi didaktik ta'lim sistemasini (kichik yoshdagi o'quvchilar uchun) ishlab chiqmoqda. Bu sistemaga quyidagi printsiplar asos qilib olingan;

1) Ta'limni yuqori darajadagi qiyinchilik asosida qurish. Faqat ana shunday ta'lim, deb ko'rsatib o'tadi. L.V.Zankov, jiddiy aqliy ish olib borish uchun oziq berishi hamda o'quvchilarning tez va intensiv ravishda rivojlanishiga ko'maklashuvi mumkin;

2) Materialni tez sur'at bilan o'tish (aqlga to'g'ri keladigan chegarada);

Ta'limning bilishga taalluqli tomonining, nazariy bilimlarining salmog'ini keskin tarzda oshirish, materialni egallashga olib boradigan yo'l-olingan ma'lumotlarni uzviy o'zaro bog'liq ravishda javob izlash, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tekshirish yordamida chuqur anglab olishdir. Ko'rsatib o'tilgan printsiplarga muvofiq ravishda tashkil etilgan eksperimental ta'lim shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ancha chuqur va mazmunli bilim olibgina qolmay, balki

ularning aqliy aktivligi ortadi, ularning yuqori darajadagi aqliy rivojlanishi ta'minlanadi, o`qishga ijobiy munosabat tarbiyalanadi.

Ta'limni turli asoslarda jadallashtirish imkoniyatlari chet ellarda ham tadqiq qilinmoqda masalan, ta'limni ancha erta boshlash mumkinligin tekshirib chiqayotgan doktor O.Murning (AQSh) tajribasi qiziqarlidir. U maktablardan birida 2 yoshdan 6 yoshgacha bo`lgan bolalarni o`qish, yozish, mashinkada yozishga o`rgatishni yo`lga qo`ygan. O`rgatish o`yin vaqtida bo`ladi. Bola o`ynab yurib, yozuv mashinkasining istagan klavishini ixtiyoriy ravishda bosadi, instruktor darhol tegishli tovushni takrorlaydi, tegishli harfni ko`rsatadi. Tadqiqotchining ko`rsatishicha, bunday usulda ta'lim berishda bolalar 4 yoshdayoq o`z mulohazalarini va kichik asarlarini mashinkada yozishlari mumkin ekan. Albatta, bu tajribaga juda ehtiyotlik bilan qarash kerak.

Yuqorida qayd qilib o`tilganidek, o`quvchilarning bilish faliyatini maksimal darajada aktivlashtirish, ularning aktiv, mustaqil, ijodiy tafakkurini avj oldirish maktab ta'limining muhim vazifasiga aylanib bormoqda.

Ta'limni individuallashtirish ustidan maxsus to`xtalib o`tish kerak. Ta'limni individuallashtirish har bir o`quvchi individual (alohida) boshqalarga bog`liq bo`lmagan holda ta'lim oladi degan ma'noni bildirmaydi (garchi printsip jihatidan shunday ta'lim bo`lishi mumkin bo`lsa ham). Xususan, programmalashtirilgandir. Har bir o`quvchi o`rgatuvchi mashina yoki programmalashtirilgan darslik bilan ishlaydi. Har kim individual ravishda ta'lim oladi, bunda har xil tezlik bilan va ma'lum ma'noda turli yo`l bilan harakat qiladi-o`quvchi oldingi materialni o`zlashtirganligini isbotlab bermaguncha mashina yoki darsliklar uni olg`a qarab harakat qilishiga imkon bermaydi.

Ta'limni individuallashtirishning ma'nosi shuki, u o`quvchining individual-psixologik xususiyatlariga tayanadi, ana shu xususiyatlarni hisobga olgan holda quriladi. Shu nuqtai-nazardan sinfdagi oddiy ta'lim qanday ro`y berishini qarab chiqamiz, Sinf rivojlanishi tayyorgarlik darajasi bir xil bo`lmagan, o`zlashtirish turlicha va o`qishga munosabati har xil, qiziqishlari xilma-xil bo`lgan o`quvchilardan tashkil topgan, o`qituvchi an'anaviy tashkil etilgan ta'lim sharoitida hammaga bir xilda barovar kela olmaydi. Shuning uchun u ta'limni o`rtacha darajaga-o`rtacha rivojlanishiga, o`rtacha tayyorgarlikka, o`rtacha o`zlashtirishga tatbiq qilgan holda olib borishga majbur bo`ladi.

Bu narsa muqarrar ravishda shunga olib keladiki, «kuchli o`quvchilar o`z rivojlanishida sun'iy ravishda ishlab turiladi, o`qishga qiziqishlari qolmaydi, o`qish ulardan ko`p aqliy kuch sarflashni talab qilmaydi, o`qish ulardan ko`p sarflashni talab qilmaydi, «kuchsiz» o`quvchilar esa surunkasiga orqada qolishga muhtalo bo`lganlar, ular ham o`qishga ko`proq aqliy kuch sarflashni talab qiladi. «o`rtacha» darajaga kiruvchilar ham juda har xil bo`ladilar, qiziqi shva mayllari

turlicha, idrok, xotira, hayol va tafakkur xususiyatlari xilma-xil bo`ladi. Bir o`quvchi ko`rgazmali obrazlar va tasavvurlarga asosli ravishda tayanmog`i zarur, ikkinchisi bunga kamroq ehtiyoj sezadi, biri sekin fikrlaydi, ikkinchisining aqliy mo`ljali nisbatan tezligi bilan ajralib turadi; biri tez esda olib qolsada mustahkam emas; ikkinchi-sekin esda olib qolsada, ko`p narsani yodida saqlaydi; birini uyushgan holda ishlashga o`rgangan, boshqasi kayfiyatiga qarab asabiylashib va notekis ishlaydi; biri astoydil, ikkinchisi majburan shug`ullanadi.

Akademik A.Berg bu holatni obrazli qilib quyidagicha xarakterlab bergan. (Moskvada harorat -10dan Q19 gacha, o`rtacha yillik harorat Q 5) lekin kiyim boshni yillik o`rtacha haroratdan kelib chiqib ishlab chiqarish hech kimning hayoliga kelmaydi. Haqiqiy harorat hisobga olinadi. Ammo, ta'limda xudi shunday o`rtalashtirishga yo`l qo`ysa bo`ladi va hatto muqarrardir, deb hisoblanadi.

Ta'limni individuallashtirish printsipi o`qitishda o`quvchilarning real tiplariga tayanish zarurligiga asoslanadi.

Bu printsipni, biz ko`rib o`rganishimizdek, programmashtirilgan ta'lim juda yaxshi amalga oshiradi. Lekin odatdagi ta'lim sharoitida ham bu printsip tatbiq etilishi mumkin va lozim.

O`quvchilarning individual psixologik xususiyatlari ta'limning ayrim metodlari va usullarini tanlash hamda qo`llanish vaqtida, uyga berilgan topshiriqlarni qismlarga bo`lishda, sinf va yozma ishlarning variantlarini, (ularning qiyinlik darajasiga qarab) aniqlashda hisobga olinadi.

Sinf bilan olib boriladigan ishni ayrim o`quvchi bilan olib boriladigan individual ish bilan birga qo`shish mumkin. Bu orada psixologlar va pedagoglar ancha izlanish olib bormoqdalar. Ta'lim metodlari turlicha bo`lishi, o`quvchining individual xususiyatlariga qarab o`zgartirilishi kerak. Lekin bu 40 o`quvchi bor bo`lgan sinfda 40 xil individual yondoshishni, ta'lim metodikasining 40 xil individual variantini amalga oshirish zarur degan ma'noni anglatmaydi odatdagi maktab ta'limi sharoitida bunday haddan tashqari individuallashtirish mumkin ham emas. O`quvchilarning fikrlash faoliyatining asosiy tiplarini faqat hisobga olish kifoya qiladi. O`quvchining tafakkurining individual xarakteristikasini, uning biron-bir tipga mansub ekanligini qanday Aniqlash kerak?

Tegishli psixologik va pedagogik adabiyot bilan tanishib chiqilgach, bu ishni amalga oshirish unchalik murakkab bo`lmaydi. Chunki, har bir o`qituvchi odatda o`z o`quvchilarini, ularning individual xususiyatlarini, ular tafakkurining kuchli va ojiz tomonlarini yaxshi biladi. Nataliya Aleksandrovna Menchinskaya bilan D. N. Pogoyavlenskiy to`g`ri ko`rsatib o`tishganidek, o`qituvchi muayyan o`quvchi nimani o`zlashtirgan va nimani o`zlashtirmaganligini bilish bilangina cheklanib qolmaligi kerak.

O`quvchining fikrlash faoliyatidagi individual xussuiyatlarni ham, shuningdek shaxsning ayrim xussuiyatlarini; munosabatini (o`qishga, o`zining yutuq va mag`lubiyatlarini;

4.Mavzu:Tarbiya psixologiyasi

Reja:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha
2. Aqliy, estetik va mehnat tarbiyasi metodlarining o`ziga xos xususiyatlari
- 3.Tarbiyasi qiyin o`smirlar va o`zlashtirmovchi o`quvchilar bilan ishlash
4. Mustaqillik sharoitida tarbiyaning asosiy vazifalari

Tayanch so`z va iboralar

Tarbiya metodlari, formalar, shaxsni tarbiyalash, aqliy, estetik, mehnat tarbiyasi, tarbiyasi qiyin va o`zlashtirmovchi o`quvchilar bilan ishlash, jinsiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, o`quvchilarni turmushga tayyorlash, o`z-o`zini tarbiyalash

Shaxsni tarbiyalash metodlari va formalari. Aqliy, estetik va mehnat tarbiyasi metodlarining o`ziga xos xususiyatlari. tarbiyasi qiyin va o`zlashtirmovchi o`quvchilar bilan ishlash metodlari. Ilmiy dunyoqarash va barqaror e'tiqodni shakllantirish metodlari. Ideal. Jinsiy tarbiyalash. Mehnatning tarbiyaviy ta'siri. O`quvchilarni turmushga tayyorlash. O`z-o`zini tarbiyalashning metodlari va formalari

Tarbiya psixologiyasi maqsadga muvofiq ravishda tashkil etilgan pedagogik jarayon sharoitida inson shaxsiy shakllanishining qonuniyatlarini o`rganadi. Tarbiya har qanday jamiyatning muhim vazifasidir.

Tarbiya-bu shaxsning ijtimoiy, ma'naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma'naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta'sir ko`rsatish jarayonidir.

Prezidentimiz I.A.Karimov «Ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi, o`zining qadr-qimmatini anglaydiga, irodasi baqquvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo`lgan insonlarni tarbiyalash imkoniyatiga ega bo`lamiz»-deb ta'kidlaganlaridek «Ta'lim to`g`risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» bugungi kunda shaxs tarbiyasiga jiddiy e'tiborni qaratmoqda.

Tasavvur qiling: ilmli, katta ixtirolarga qurbi etadigan qonunlarni yaxshi o`zlashtirgan mutaxassis-ma'naviyatsiz, tarbiyasiz, ahloqsiz bo`lsa nima bo`lishi

mumkin? U o'z manfaatini o'ylaydi, vatan uchun biror narsa qurbon qila olmaydi, chunki u xudbin, unda mehr-oqibat, fidoiylik, vatanparvarlik, milliy g'urur yo`q, u muhtojlarga yordam bermaydi, chunki unda tarbiya shakllanmagan.

Tarbiya juda murakkab jarayondir. Odamzod farzandini oq yuvib, oq tarab, boqib, ta'lim berib voyaga etkazish uchun qilinadigan g'amxo'rlik tarbiya deyiladi. Odamga kasb-hunar o'rgatish va umuman kishining g'oyaviy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim tizimi ham tarbiyadir.

Tarbiya-shaxs oqimini muayyan jamiyatning maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda tarkib toptirish va riviojlantirish jarayoni, kishilarni ijtimoiy iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok ettirishga qaratilgan barcha ta'sirlar majmuidir.

Ta'lim bilan tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim-tarbiyaning muhim vositasi bo'lib, maqsad va vazifalarga u orqali erishiladi. Oila, turli jamoat tashkilotlari, fan-texnika, adabiyot, san'at, ommaviy axborot vositalari, radio va televedeniya, targ'ibot-tashviqot ishlari ham tarbiyaga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Bolaga avval ta'lim berish kerakmi yoki tarbiya berish kerakmi degan savollar yuradi, el orasida tarbiya ishi farzand dunyoga kelishi bilanoq darhol shafqat tuyg'usini uyg'otadi, deydilar.

Psixologlar tarbiyaviy ish metodlarining texnologik asoslarini ishlab chiqayotganlarida, tarbiyaning uni baholab bo'lmaydi, degan fikrga asoslanadilar. Bu metodlar qo'llanilayotganda, birinchidan, tarbiyalanayotgan o'quvchining yo shva individual xususiyatlarini, ikkinchidan, shu o'quvchi a'zo bo'lgan bolalar kollektivining xussuiyatlarini, nihoyat, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatiladigan muayyan aniq sharoitlarni hisobga olish zarur.

Tarbiya metodi deb tarbiyachi, murabbiyning tarbiyalanuvchilarida onglilik, iymon, e'tiqod va insoniy hulq-atvor qoida normalarini shakllantirish maqsadida ulargapedagogik va psixologik ta'sir ko'rsatish usuliga aytiladi.

Shaxsning ijobiy yo`nalishi tarkib toptirish uchun maktab o'quvchisining barcha vaziyat va holatlarda to'g'ri yo'l tutishini istashi hamda to'g'ri yo'l tutishi uchun uning nima qilishini bilishi, o'zi hurmat qiladigan kishilarning nima qilayotganlarini ko'rishi va o'zi ham to'g'ri hulq-atvorli bo'lishini mashq qilishi zarur.

Psixologik tadqiqotlarda shu narsa aniqlanganki, ahloqiy tushunchalarni o'zlashtirish juda murakkab jarayon bo'lib, unga maxsus rahbarlik qilishi talab etiladi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun quyidagilarga amal qilish kerak, e'tibor berish kerak.

Ishontirish tarbiya metodi sifatida: O'quvchilar ahloqini, duneqarashini shakllantirishda ishontirish asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Ishontirish asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Ishontirish orqali o'qituvchi o'quvchilarda har tomonlama kompleks tarbiyani amalga oshiradi. O'qituvchi tomonidan,

Prezidentimizning olib borayotgan tashqi va ichki siyosati-iqtisodiy rivojlanishining Respublikamizga xos tamoyillari, bozor iqtisodiyotiga o'tishning yo'llari tushuntirilganida o'quvchilar, talabalar kelajakda respublikamiz hayotiga o'zlarining shaxsiy ishtirokchiligini chuqur sezadilar va shunga yarasha bilim, ko'nikmalarni egallashga harakat qiladilar.

Ijobiy shaxsiy namuna tarbiya metodi sifatida. Shaxsning rivojlanishida turli ta'sirlar, o'quv jarayoni va boshqa vositalardan tashqari tarbiyaning shaxsiy namunasi katta ahamiyatga ega. Bolalar balog'at yoshiga etib, mustaqil hayotni boshlagunlariga qadar ko'pchilik sharoitlarda bilish, o'rganish jarayonida asosan o'quvchiga ota-ona, qo'ni-qo'shniga, doston, drama qahramonlariga taqlid qilishadi.

Mashq tarbiya metodi sifatida-yaxshi, ijobiy odatlarga o'rgatishda ahloqiy ko'nikmalarni hosil qilishda mashq metodining ahamiyati katta. Bunda o'quvchi ma'lum bir faoliyat bo'yicha biron-bir vaziyatda ayrim harakatlarni takroran bajaradi. Mashq harakatlarini takrorlash bo'lib, ahloqiy ko'nikma, malaka va odat hosil qilish maqsadida o'quvchilarning maxsus uyushtirgan faoliyatida

Rag'batlantirish va jazolash tarbiya metodi sifatida. Intizomlilikni shakllantirishning klassik metodlaridan biri rag'batlantirish va jazolash metodi hisoblanadi.

Tarbiyadagi rag'batlantirish va jazolash metodi o'quvchilardagi ijobiy xislatlarini rivojlantirishdagi ularning ijobiy fazilatlarini takomillashtirishda vosita bo'lmog'i lozim. Rag'batlantirishning yozma, og'zaki yoki imo-ishoraviy shakllari qo'llaniladi. Imo-ishoralar bilan boshni qimirlatib, tabassum va yuz-qo'l harakatlari bilan ma'qullash, «barakalla», «ko'p yasha», «rahmat», va hokozolar. Rag'batlantirishning ya'na bir turi mukofotlashdilar.

Tarbiya jarayonida jazolash ham katta ahamiyatga ega. Maktabda jazo choralari o'qituvchilar va maktab ma'muriyatining og'zaki tanbehi, sinf o'quvchilarining o'rtasida ogohlantirish, uy vazifasini bajartirish uchun darsdan keyin olib qolish choralari ko'riladi.

Tarbiyachining, o'qituvchining shaxsiy-namunasi o'quvchilar shaxsini tarkib toptirishda muhim ahamiyatga ega.

Maqullash va qoralash, rag'batlantirish hamda jazolash o'quvchining hulq-atvorini boshqarish va tuzatishning haqiqiy vositasidir. Ma'qullash, rag'batlantirish hatti-harakatlarning to'g'ri motivlari va formalarni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Qoralash, jazolash hatti-harakatlardagi salbiy qo'zg'alishlarni hamda noto'g'ri formalarni tormozlab turish vositasidir.

Aqliy tarbiya. Mustaqillik o'quvchi shaxsining har tomonlama taraqqiy etishi uchun zarur bo'lgan barcha imkoniyatlarni vujudga keltiradi. O'quvchilarni

mustaqil Respublikamiz, Vatanimizga sadoqat ruhida tarbiyalash ishi dastlab fan asoslari bilan qurollantirish yo`li bilan borishi lozim.

Estetik tarbiya. Estetik tarbiya dunyoni bilishga san'at asarlarini o`rganish orqali olib boriladi. San'at asarlarida kishilik jamiyatining g`oyaviy katta tajribasi aks ettirilgan. Shuning uchun eng yaxshi san'at asarlaridan foydalanib, bolalarni, obrazlar orqali, fikrlarsh yo`li bilan voqelikni tushuniga o`rgatish, ularning emotsiyasga ta'sir qilish, istiqloq g`oyasi, mafkurasini amalga oshirish uchun bo`layotgan aktiv kurashga ularni rag`batlantirish zarur. Estetik tarbiya bolalarni san'atning biror tarmog`idagi turli ijodiy ishlarni boshqarishga jalb etib, ularning his-tuyg`ularini boyitib, hayolini va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda katta rol o`ynaydi. Estetik tarbiya bolalarda tabiatdagi go`zalliklardan lazzat ola bilish hamda mehnatni va kundalik maishiy turmushni, shu jumladan bo`sh vaqtni yanada go`zalroq o`tkazish qobiliyatini o`stirishga qaratilgan.

Mehnat tarbiya. Mehnat kishining va kishilik jamiyatining eng zarur yashash shartidir. Mehnat va mehnat faoliyati bo`lmaganda, odamning o`zi ham bo`lmagan bo`lur edi, mehnat tarbiyasi vazifasiga kishini o`z-o`ziga xizmat qilishning birinchi ko`nikmalari bolalikdan boshlanadi. Yuqorida qayd etilgan inson tarbiyasining tarkibiy qismlari darsda, darsdan tashqarii tadbirlarni amalga oshirish orqali bajariladi.

Jinsiy tarbiya. Umuminsoniy tarbiyaning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri jinsiy tarbiya hisoblanadi. O`smirlik davri insonni bolalikdan-yoshlikka va boshqa davrlarda o`zining keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farq qiladi. Bu davr psixologik-pedagogik adabiyotlarda «o`qitish davri», «og`ir davr», «inqiroz davri» kabi iboralar bilan ataladi. Bu davrlarda o`smirlarga nazoratni kuchaytirish kerak. Ota-onalar, o`qituvchilar, tarbiyachilar, shifokorlar tomonidan turli-tuman chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali jinsiy tarbiya beriladi.

O`smirlik yoshidan boshlab tarbiyaning Yangi omili o`z-o`zini tarbiyalash vujudga keladi. O`quvchilar o`zlarini ijtimoiy-qimmatga ega bo`lgan shaxs xislatlarini tarkib toptirish sohasida hulq-atvordagi kamchiliklarga salbiy xislat va sifatlarga barham berish sohasida ongli ravishda muntazam ishlay boshlaydilar. Odam yuksak darajada o`z-o`zini idora qiluvchi, o`z-o`zini kamol toptiruvchi birdan-bir tizimdir.

O`qituvchi, tarbiyachi o`quvchilarning o`z-o`zini tarbiyalashiga rahbarlik qilishda to`rtta vazifani ko`zda tutishi kerak.

Birinchi, o`quvchida o`zida shaxsning ijobiy xislatlarini taraqqiy etirishga va o`z hulq-atvoridagi yomon tomonlardan xolos bo`lishga intilish istagini uyg`otishdir.

Ikkinchi, o`quvchiga o`z shaxsiga tanqidiy munosabatda bo`lishda o`z hulq-atvoridagi xususiyatlarini diqqat bilan odilona tushunib olishda, o`z

kamchiliklarini yaqqol ko`rishda, o`z nuqsonlarini fahimlab yordamlashishdan iborat.

Uchinchidan, o`qituvchi, tarbiyachi o`z-o`zini tarbiyalash dasturini tuzishda, shaxs hulq-atvori xislatining xususiyatlarini (m; o`zini tuta bilish; qat'iylik, mardlik va xak.)

To`rtinchidan, o`qituvchi, tarbiyachi o`z-o`zini tarbiyalashning oqilona yo`llarini ko`rsatib beradilar, o`quvchini shaxsning ijobiy hislatlarini tarkib toptirish va kamchiliklarga barham berishga oid maqsadga muvofiq va samarali ishlash usullari bilan qurollantiradilar.

«Tarbiyasi qiyin» bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. L.S.Vigotskiy fikricha, «qiyin» o`smir hayoti munosabatlar xarakterining natijasidir.

Bular avvalo qaysar, injiq bolalar, ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir.

Ularning ma'lum bir qismi intizomsiz, qo`pol bolalardir. Ularning aktivligini maqsadga muvofiq o`zgartirish, ularga ba'zi huquqlarni berish yo`li bilan ularga ta'sir o`tkazish mumkin. Psixologiyada «tarbiyasi qiyin» bolalarning bir qancha klassifikatsiyalari mavjud.

Birinci guruh-ijtimoiy salbiy mustahkam qarashlari ega bolalar;

Ikkinchi guruh-qonunbuzarlarga taqlid qiluvchilar.

Uchinchi guruh-ijobiy va salbiy hulq-atvor steriotiplari o`rtasida ikkilanuvchi, o`z xatolarini tushunuvchi bolalardir.

To`rtinchi guruh-irodali bolalarga bo`ysunuvchilar

Beshinchi guruh-qonunbuzarlik yo`ligan tasodifan kirib qolganlar.

Shuni aytish lozimki, tarbiyasi og`ir bolalar uchun ular yashayotgan muhit, oila, ular o`qiyotgan jamoa sinfning roli juda kattadir.

«Tarbiyasi qiyin» bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. L.S.Vo`gotskiy fikriga «qiyin» o`smir hayoti munosabatlar xarakterining natijasidir.

Bular avvalo qaysar, intiq bolalar, ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir.

Mustaqillik sharoitida tarbiyaning asosiy vazifalari.

Konfutsiy; «Eskini o`zlashtirish va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi bo`la oladi» degan edi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqiyosida ta'lim-tarbiya, ilm-fan, kasb-hunarga o`rgatish sohalarini isloh qilishga nihoyatda katta zarurat sezila boshladi. Bugungi kunda tarbiya jarayonida ham qator o`zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, ma'rifat halqimiz, millatimiz qonidadir. Ana'anaviy sharqona qarashga ko`ra, ma'rifatlilik faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go`zal ahloq degani hamdir.

Bir ijtimoiy jamiyatning ikkinchisiga almashinishi, shuningdek, milliy mustaqillik va uning ne'matlari respublikamiz fuqarolarida tub o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Milliy tuyg'u, qiyofa, xarakter, ta'biy, kuy, raqs, ma'aniviyat, qadriyat hamda ruhiyat ta'siri ostida o'zining tub mohiyatini aks ettira boshladi. O'tmishning boy merosi, uning an'analari milliy istiqlol tufayli o'z egalariga qaytarib berildi. Fuqarolarning ijtimoiy ongi asta-sekin o'zgarib borishi natijasida etnopsixologik xususiyatlar tiklana boshladi, milliy, umumbashariylik xislatlari o'rtasida adolatlik, teng huquqlilik aloqalari o'rnatilmoqda.

XXI asrda shaxs shakllanishida, uning tarbiyalanganlik darajasini orttirishda dinning, xususan «Hadis» ilmining ahamiyati kattadir. Shaxslararo munosabatda tenglik, g'amxo'rlik, samimiylik, o'zaro yordam, simpatiya, antipatiya, hamdardlik, sevgi-muhabbat singari milliy xususiyatlarini tarkib toptirishda hadislarning roli yanada ortmoqda.

O'zbek oilasida tarbiya mohiyati, mazmuni tarbiyaning kundalik va istiqlol rejasi, bolalarga ta'sir o'tkazish vositasini tanlash va undan unumli foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida halq a'analari yotadi.

O'zbek halqining etnopsixologik xususiyatlaridan unumli foydalanish har tomonlama taraqqiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim rol o'ynaydi. Abdulla Avloniy aytganidek: «Tarbiya biz uchun yo hayot, yomamot, yo najot, yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir».

Yosh avlod tarbiyasida milliy ruhiyat, umuminsoniy, halqchil milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analari etakchi o'rin tutmog'i lozim (tarbiya etnopsixologik va etnopedagogik munosabat). Bular orqali yoshlarda quyidagi fazilatlarni tarbiyalash lozim:

- a) yoshlarda vatanparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish;
- b) xayrixoxlik, odamlarga hurmat, mehr-shafqat;
- v) kattalarni hurmat qilish, e'zozlash;
- g) muloyimlik;
- d) ishbilarmonlik, mohirlik, ishchanlik, iqtisodiy tafakkur;
- e) kichik yoshdan mehnatsevarlik
- j) jismoniy baquvvatlik;
- z) ahloq-odoblilik;
- i) oilaparvarlik;
- k) ayollarga hurmat
- l) o'zaro hamkorlikka intiluvchanlik.

Ma'lumki, yoshlarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi bilan oila, mahalla, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, huquqni muzofaza qiluvchi tashkilotlar, ilmiy-pedagogik kadrlar shug'ullanadilar. Tarbiya jarayoni barcha

ishtirokchilarining bahamjixatlik bilan olib boradigan ishlarigina o`zining ijobiy natijalarini berishi mumkin.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni amalga oshirish vazifalari ana shuni taqozo qiladi.

5.Mavzu:O`qituvchi psixologiyasi. O`qituvchining pedagogik mahorati va pedadodik madaniyati.

Reja:

1. Jamiyatda o`qituvchining tugan o`rni va vazifalari
2. O`qituvchi faoliyati mahsulining psixologik shartlari
3. O`qituvchiga qo`yiladigan talablar
4. O`qituvchining kasbiga xos xislatlari
5. O`qituvchining pedagogik qobiliyatlar

Tayanch so`z va iboralar

Qobiliyat, pedagogik qobiliyat, metodikalar, o`qituvchi, talablar, vazifalar, o`qituvchi xislatlari, pedagogik qobiliyat turlari, kommunikativ qobiliyat, pedagogik hayol, pertseptiv qobiliyat

Pedagogik qobiliyatga umumiy tushuncha. Pedagogik qobiliyatning diagnostik metodlari va uni amaliyotga tadbiq qilish. Pedagogik qobiliyat nazariyalari. Pedagogik qobiliyat turlari. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo`l va usullari.

Pedagogik qobiliyatga umumiy tushuncha. Pedagogik qobiliyatning diagnostik metodlari va uni amaliyotga tadbiq qilish. Pedagogik qobiliyat nazariyalari. Pedagogik qobiliyat turlari. Pedagogik qobiliyatni rivojlantirish yo`l va usullari. Pedagogik qobiliyatni shakllantirish metodikalari. Pedagogik qobiliyatni shakllantirish metodikalari

O`qituvchining o`rni va uning vazifalari, o`sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi aniqlanadi. Mamlakatimizda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga tatbiq etish jarayonida o`qituvchining yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishida jamiyat oldida javobgarligi yanada ortib boraveradi.

Hozirgi sharoitda jamiyatning maktab oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarni amalda to'g'ri hal qilish vazifasi o'qituvchiga bog'liqdir.

Zamonaviy maktab o'qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O'qituvchi-sinfdagi o'quv jarayoni tashkilotchisidir. O'qituvchi o'quvchilar uchun dars paytida, qo'shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Ko'pchilik o'qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo'lib hisoblanadilar.

Zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmasligi mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

O'qituvchi maktabning pedagog jamoa a'zosi sifatida maktab hayoti faoliyatini uyushtirishda bevosita ishtirok etib, turli fan o'qituvchilari va sinf rahbarlarining metodik birlashmalarida ishlaydi, topshiriqlarni bajaradi. Har bir o'qituvchi o'quvchilarning ota-onalari va jamoatchilik oldida ma'ruzalar o'qib, suhbatlar olib borar ekan, demak, u pedagogik bilimlar targ'ibotchisi hamdir. Vazifalarning shu qadar ko'pligi uchun ham jamiyatning o'qituvchilar oldiga qo'yadigan talablari tushunarlidir.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat-kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir.

Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog'liq xislatlariga qaratilgan.

O'qituvchining eng muhim xislatlari quyidagilardan iborat:

-o'qituvchining o'z Vataniga sodiqligi, bolalarni sevish, ularni insInparvarlik ruhida tarbiyalash istagi, o'z yurti, ona tili, o'z halqining tarixi va uning madaniyatini sevishi, davlatining mustaqilligi g'oyasida yashashidan ibratdir;

-ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishi;

-olijanobligi, aqli, farosati, ma'anaviy pokligi, ma'naviyat va ma'rifat bo'yicha yuksak maqsadlarni bolalarga singdirib borishi;

-o'zini qo'lga ola bilishi, sabr-toqatli, bardam, matonatlilikidir.

Jamiyatning o'qituvchi oldiga qo'yadigan asosiy talablari quyidagilardir:

-shaxsni ma'naviy va ma'rifiy tomonidan tabiyalashning, milliy uyg'onish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik g'oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashi, o'z Vatani tabiatiga va oilasiga bo'lgan muhabbati;

-keng bilimga ega bo'lishi, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;

-yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi hamda maktab gigienasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;

-o`zi dars beradigan fan bo`yicha mustahkam bilimga ega bo`lib, o`z kasbi, sohasi bo`yicha jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo`lishi;

-ta'lim va tarbiya metodikasini egallashi;

-bolalarni bilishi, ularning ichki dunyosini tushuna olishi;

-pedagogik texnika (mantiq, nutq, ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo`lishi;

-o`z bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir o`qituvchi ana shu talablarga to`la javob bera oladigan bo`lishiga intilishi shart.

O`qituvchi jamiyat tomonidan qo`yilgan talablar bilan bir qatorda hamkasblari, o`quvchilar va ularning ota-onalari undan nimalarni kutishini ham esdan chiqarmasligi lozim. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko`rsatishicha halq ta'limi bo`limlari va maktab direktorlari o`qituvchining ayrim xislatlari naqadar muhimligini har xil baholaydilar. Jumladan, halq ta'limi bulimlarining mudirlari o`qituvchidan birinchi navbatda o`z fanini yaxshi bilishini va dars berish metodikasini mukammal o`zlashtirilishini talab qilsalar maktab direktorlari o`qituvchiga qo`yiladigan bunday talablarni uchinchi o`ringa qo`yadilar. Shu bilan birga halq ta'limi bo`limlarining mudirlari o`qituvchilarning o`quvchilar va ota-onalar, maktab jamoasi bilan qanday muloqotda e'tibor bermaydilar, aktab direktorii esa bunday xislatlarni o`qituvchi shaxsiga qo`yiladigan talablar ichida birinchi o`ringa qo`yadilar.

O`qituvchining kasbiga xos xislatlari

Ota-onalar o`qituvchidan uning ish staji va yoshi qanday bo`lishidan qat'iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va o`qitish mahoratini kutadilar. O`quvchilar esa o`qituvchilarni uch xil xislatlari bo`yicha xarakterlab beradilar. Jumladan, birinchidan, o`qituvchining odamgarchiligi, adolatliligi, sof vijdonliligi, bolalarni yaxshi ko`rish xislatlari; ikkinchidan, o`qituvchining sezgirligi, talabchanligi bilan bog`liq tashqi xislatlari va hulq-atvoriga qarab; uchinchidan, o`qituvchining o`z fanini bilishi, uni tushuntira bilishi kabi ta'lim jarayoni bilan bog`liq xislatlariga qarab xarakterlab beradilar.

Shuni ta'kidlab o`tish kerakki, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qo`yiladigan talablar bilan birga, o`qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qo`yiladigan ijtimoiy talablar ham o`sib bormoqda.

O`qituvchilar jamiyat tomonidan qo`yiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning shu tariqa talablarga javob berishga sub'ektiv tayyorligi muayyan o`qituvchining pedagogik faoliyatiga naqadar tayyorligidan dalolat beradi.

Shunisini muhimki, zaonaviy o`qituvchi uchun zarur bo`lgan shaxsiy xislatlarni batafsil ko`rib chiqish kerak. Bu qanday xislatlar ekan?

Ko`pchilik psixologlar shu bilan birga O`zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o`qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi.

Rossiya psixologlaridan N.V.Kuzmina, V.Slastenin, F.N.Gonobolin, O`zbekistonlik psixologlardan R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, A.Jabborov, M.Qoplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar o`qituvchilik kasbining professiogrammasini yaratilishiga asos bo`lgan. Professiogramma psixologik nuqtai-nazardan ishlab chiqarish faoliyati xarakteristikasi (aniq birorta kasb-bo`yicha kelgusi amaliy ishlar uchun zarur bo`lgan mazmundagi barcha tomonlarini o`z ichiga olishi kerak) ustida boradi. O`qituvchi professiogrammasi muayyan fan tomonidan o`qituvchiga qo`yiladigan maxsus talablarni o`z ichiga qamrab olishi lozim.

Psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, E.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamroqulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari o`zbek tili va adabiyoti, o`zbek maktablarida rus tili va adabiyoti, matematika, jismoniy tarbiya o`qituvchilari va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar bo`yicha o`qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi.

Har bir mutaxassislik bo`yicha o`qituvchining ixtisoslashgan xarakteristikasini nazarda tutgan professiogrammasi tuziladi. Jumladan, maktabning o`qituvchi-murabbiysi professiogrammasini misol qilib keltiramiz. Professiogrammada muhim xislatlaridan borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda o`qituvchining quyidagi xislatlari ko`rsatib berishi lozim.

1. O`qituvchining shaxsiy xislatlari:

- bolalarni yaxshi ko`rishi, ularni sevish;
- amaliy-psixologik aql-farosatlilik;
- mehnatsevarlik;
- jamoat ishlarida faollik;
- mehribonlik;
- kamtarlik;
- odamiylik, dilkashlik;
- uddaburonlik, mustahkam xaraterga ega bo`lish;
- o`z bilimni oshirishga intilish.

2). Kasbiy xos bilimi:

-ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi;

-psixologiya asoslari, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi;

-etnopsixologik bilimlarni egallash;

-hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi;

-hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi;

-maktab yoshida bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishishi;

-o'z fanini o'qitish metodikasini bilishi;

-o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning samaradorligini bilishi;

-ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3) O'z kasbiga xos xislatlari

-milliy qayta qurish mafkurasi bilan mustaqil davlat mafkurasini tushunishi;

-zamonaviy maktabda olib boriladigan o'quv-tarbiya jarayonida umuminsoniy bo'liklar, milliy an'analar va urf-odatlarining ahamiyatini tushunishi;

-o'qituvchining kuzatuvchanligi;

-o'z diqqat-e'tiborini taqsimlay olishi;

-pedagogik fantaziya (hayol) ning rivojlanishi;

-o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishi;

-o'zini qo'lga olib bilishi, o'zini tuta olishi;

-pedagogik takt;

-nutqning emotsional ifodalanishi.

4) Shaxsiy-pedagogik uddaburonligi:

-dars mashg'ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi;

-o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi;

-ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilar ongining taraqqiy etib borishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi;

-pedagogik vazifalarni shakllantirish va tabiiyaviy ishlarni rejalashtirishni bilishi:

-bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o'z faoliyatini rejalashtirishni bilishi;

-o'quv maqsadlarini rejalashtira olishi;

-o'zining ta'lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5) tashkilotchilik malakalari:

-bolalar jamoasini uyushtira bilishi;

-turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi;

-bolalarni biror narsaga qiziqtirib, ularni faollashtira olishi;

-amaliy masalalarni hal etishda o`zining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qo`llay olishi.

6) kommunikativ malakalari:

-bolalarni o`ziga jalb etishni bilishi;

-bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi;

-bolalarning jamoalararo va jamoa ichida o`zaro munosabatlarni tartibga solishni bilishi;

-bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog`lashni bilishi.

7) Gnostik malakalar

-bolalarning asab-psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi;

-o`zining tajribasi va pedagogik natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi;

-boshqa o`qituvchilarning tajribalarini o`rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to`g`ri xulosa chiqara olishi;

-psixologik va pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi;

-o`quvchilarni to`g`ri tushunib, ularning hulq-atvor sabablarini tushuntirishni bilishi.

8) Ijodiy xislatlari:

-pedagogik mahoratni takomillashtirishga intilishi;

-o`quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshirish qobiliyati;

-o`zini o`quvchi o`rniga qo`yib, bo`lib o`tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi;

-avvalgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati;

-o`zining o`quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko`ra bilishga intilishi.

Shunday qilib, ko`rsatib o`tilgan modelnig asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi;

-shaxsning jamoatchilik va kasbiy yo`nalishi;

-pedagogik mahorat va qobiliyati;

-xarakterining psixologik xususiyatlari;

-bilish faoliyati;

-o`qituvchi shaxsinig bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti.

Professiogrammani kasbga xos ravishda o`qitishni tashkil qilishda ta'limning samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va ko`nikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyat va shaxsiy xislatlariga bog`liq ekanligini albatta ko`rsatish zarurdir.

10.3. Pedagogik qobiliyatlar

Qobiliyat-bu kishining biror faoliyatga yaroqliligi va shu faoliyatni amalga oshirishidir.

Pedagogik qobiliyat-bu qobiliyat turlaridan biri bo`lib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug`ullana olishinianiqlab beradi. Pedagogik qobiliyatning tuzilishi qanday? quyida bu masalani ko`rib chiqamiz.

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar, pedagogik qobiliyatlar, murakkab va ko`pqirrali psixologik bilimlardan iboratligini ko`rsatib berdi. Ana shu tadqiqot ma'lumotlaridan foydalanib, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida muhim o`rin egallaydigan qator komponentlarni (tarkibiy qismlar) ajratib ko`rsatish mumkin:

1. Didaktik qobiliyatlar-bu bolalarga o`quv materiallarni aniq va ravshan tushuntirib, oson qilib etkazib berish, bolalarga fanga qiziqish uyg`otib, ularda mustaqil faol fikrlashni uyg`ota oladigan qobiliyatlardir.

Didaktik qobiliyatlarga ega bo`lgan o`qituvchi zarurat tug`ilganda qiyin o`quv materialini osonroq, murakkabrog`ini soddaroq, tushunishi qiyin bo`lganini tushunarliroq qilib o`quvchilarga moslashtirib bera oladi. O`qituvchining mana shu xislatlarini bilib olgan o`quvchilar odatda: «o`qituvchining eng muhim tomoni ham uning hamma narsani aniq va tushunarli qilib berishida-da. Bunday o`qituvchining qo`lida mazza qilib o`qiging keladi»; «Unisi esa hech narsaga yaramaydigan o`qituvchi, hech ham aniq tushuntirib bera olmas edi»; «o`quv materialini oldida tirik odamlar emas, balki qandaydir mexanizmlar bordek, zerikarli va noaniq mujmal qilib tushuntiradi. Biz bunday o`qituvchilarni yoqtirmaymiz»-deydilar.

Ko`pchilik o`qituvchilarga, ayniqsa xafsalasiz o`qituvchilarga, o`quv materialini oddiygina va hech qanday alohida tushuntirish hamda izoh berishni talab qilmaydigandek tuyuladi.

Bunday o`qituvchilar o`quvchilarni emas, balki birinchi xolda o`zlarini nazarda tutib ish olib boradilar. Shuning uchun ham o`quv materialini o`ziga qarab tanlaydilar.

2. Akademik qobiliyatlar-matematika, fizika, biologiya, ona-tili, adabiyot, tarix va boshqa shu kabi fanlar sohasiga xos qobiliyatlardir.

Qobiliyatli o`qituvchi o`z fanini faqat hajmidagina emas, balki atroflicha, keng, chuqur bilib, bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzata borib, o`quv materialini mutlaqo erkin egallab, unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bo`lsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

Ko'pchilik tajribali pedagoglarning aytishlaricha, o'qituvchi o'z fani bo'yicha bunday yuksak bilim saviyasiga erishish, boshqalarni qoyil qilib hayratda qoldirish, o'quvchilarda katta qiziqish uyg'ota olish uchun u yuksak madaniyatli, har tomonlama mazmunli, keng eruditsiyali (bilimdon) odam bo'lmog'i lozim.

3. Pertseptiv qobiliyatlar-bu o'quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o'quvchi shaxsining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog'liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir.

4. Nutq qobiliyati-kishining o'z his tuyg'ularini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir. Bu o'qituvchidan o'quvchilarga uzatiladigan axborot, asosan, ikkinchi signal tizimi-nutq orqali beriladi. Bunda mazmun jihatidan uning ichki va tashqi xususiyatlari nazarda tutiladi.

Darsda qobiliyatli o'qituvchining nutqi hamma vaqt o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntiradimi, o'quvchilar javobini sharhlab beradimi, xullas nima qilishidan qat'iy nazar, nutqi hamma vaqt o'zining ishonchliligi jozibadorligi, kabi ichki quvvat bilan alohida ajralib turishi lozim.

Shoshqaloq nutq bilim o'zlashtirishga halaqit berib bolalarni tez toliqtiradi. O'ta sekin nutq lanjlik va zerikishga olib keladi.

Nutqi, imo-ishoralar turli keskin harakatlar o'quvchilarni jonlantiradi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati-bu birinchidan, o'quvchilar jamoasini uyushtira bilish, bunda jamoani jipslashtira olish va ikkinchidan, o'zining shaxsiy ishini to'g'ri tashkil qila olish qobiliyatidir. O'quvchilar o'z o'qituvchilari haqida turlicha fikrda bo'ladilar.

O'qituvchining o'z ishini tashkil qila bilishi deganda, uning o'z ishini to'g'ri rejalashtirib, uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi. Tajribali o'qituvchilarda vaqtga nisbatan o'ziga xos sezuvchanlik-ishini vaqt bo'yicha to'g'ri taqsimlab, mo'ljallangan vaqtdan to'g'ri foydalana olish ko'nikmasi paydo bo'ladi.

6. Avtoritar qobiliyati-bu o'quvchilarga bevosita emotsional-irodaviy ta'sir etib, ularda obro' orttira bilishdan iborat qobiliyatidir.

Avtoritar qobiliyat o'qituvchining rostgo'yiligi, irodaviy uddaburonligi, o'zini tuta bilishi, farosatligi, talabchanligi kabi irodaviy xislatlari hamda qator shaxsiy xislatlarga, shu bilan birga o'quvchilarni ta'lim-tarbiyasida javobgarlikni his etish, uning e'tiqodi, o'quvchilarga ma'naviy va ma'rifiy e'tiqodni singdira olganligiga ishonchi kabi xislatlarga ham bog'liqdir.

6. Kommunikativ qobiliyat-bu bolalar bilan muloqotda bo'lishga, o'quvchilarga yondoshish uchun to'g'ri yo'l topa bilishga ular bilan

pedagogik nuqtai-nazardan maqsadga muvofiq o`zaro aloqa bog`lashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir.

АДАБИЁТЛАР:

1. И.А.Каримов. Баркамол авлод-Ўзбекистон тарақ қ иётининг пойдевори. Т 1997.
2. Н.М.Амосов. Преодоление старости. Москва, 1996.
3. В.Г.Асеев. Возрастная психология. Иркутск, 1989.
4. Э.ф озиев. Ёш даврлар психологияси. Тошкент, 1996.
5. В.М.Каримова, Ф.А.Ақромова. Психология. Тошкент, 2000.
6. Э.ф озиев. Умумий психология. II том. Тошкент, 2002.
7. Ғозиев Э.Ғ. Психология (Ёш даврлар психологияси). Тошкент, 2002.
8. Ғозиев Э.Ғ. Дифференциал психофизиология. Тошкент, 1999.
9. Крайк Г. Психология развития. Москва, 2000.
10. Рўбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология. Москва, 2001.
11. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. Москва, «Промитей», 1994.
12. Клаус Г. Дифференциальная психология обучения. Москва, «Прогресс», 1984.
13. Егорова М.С. Психология индивидуальнўх различий. Москва, 1997.
14. Теплов Б.М. Проблемў индивидуальнўх различий. Москва, 1986.
15. Брушлинский А.В. проблемў психологии субъекта. Москва, 1994.

Мавзу юзасидан интернет тармоғи бўйича веб-сайтлар рўйхати:

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psycho.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com